

2019-03

jaargang 50
nummer 03
april 2019

Maandblad van
Vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

Sinds 1856

IN DIT NUMMER ONDER MEER

Soorten laten lijden om ons zelf te beschermen?
Kaag sluiert zich om Iraans regime te bezoeken
Groene politiek om de aarde te beschermen

Religie, een systematische verzameling ideeën
De jaartelling Jezusvrij maken
De Anton Mullink van de 18e eeuw

De Haagse Verlichtingsborrel

is een maandelijks feestje over helder denken, de moraal en het goede leven. Voor vrijdenkers, atheïsten, humanisten, sceptici en andere belangstellenden.

Café Van Beek, Turfmarkt 6, 2511 CA Den Haag
elke tweede maandag van de maand
20:00-22:00 u. inloop vanaf 19:30 u.
kosten €3,00
drankjes voor eigen rekening

Kijk altijd op de web-site
<http://verlichtingsborrel.org>
voor de actuele informatie.

Contact: redactie@verlichtingsborrel.org

COVER

Voorzijde: Voorjaar tulpenpracht (Stock photo van Pexels)

Achterzijde: Symposium 'Groen liberalisme', Senaatszaal Utrecht 23 maart 2019, boven: Paul Cliteur, filosoof en Floris van den Berg, filosoof; midden: Janneke Vink, rechtsfilosoof en Bert Gasenbeek, historicus. Foto's: René van Elst. Zie het artikel op pag. 9 van dit nummer.

Bezoek onze
website
devrijegedachte.nl

Bezoek onze
Facebook-pagina
De Vrije Gedachte

De Vrijdenker

jaargang 50 • nummer 03 • april 2019

INHOUD

Item	Auteur(s)	Pagina
• Colofon De Vrijdenker / Informatie De Vrije Gedachte	Redactie / Bestuur	2
• Een vrije gedachte over dierproeven	Sicco Polders	3
• Wilt u meer of minder Islam?	Bart J. Collard	5
• Wel of niet plaatsen?	Anton van Hooff	8
• Groen zonder Links - Bespreking van <i>Groen liberalisme</i> van Floris van den Berg	René van Elst	9
• De vergelijking tussen islam en fascisme	Maarten Gorter	12
• Naar aanleiding van: <i>Zeven vormen van atheïsme</i>	Frans Couwenbergh	15
• Borrelpraat over religie	Jan Willem Nienhuys	16
• <i>The meaning of belief</i> - Tim Crane	N. Krijn & M. Nepveu	20
• Betreffende het artikel <i>Over Jodenhaat vroeger en nu</i> van Thomas Spickmann	E. Nuy, Th. Spickmann, R. van Es	20
• De jaartelling en het jaar nul	René van Elst	22
• Pastoor Jan Meslier, de eerste ware atheïst	A. van Hooff, R. van Elst	23
• Waarom wij priesters uit de Roomsche Kerk treden (1)	Jos van Veen	25
• De auteurs van dit nummer / Aanwijzingen voor auteurs	Redactie	28

THEMANUMMER JUNI

Ons juni-nummer zal gewijd zijn aan het thema
VRIJHEID VAN MENINGSUITING.

Uw gedachten daarover ontvangen wij graag voor 15 mei a.s..

VOORDEELAANBIEDING VOOR JONGEREN

Ben je atheïst (of denk je erover om het te worden) en jonger dan 25 jaar, profiteer dan van ons aanbod. Als je je aanmeldt als nieuw lid dan krijg je een heel jaar lang 50% korting op De Vrijdenker. Je betaalt dan dus geen € 30,- maar slechts € 15,- voor 10 nummers! Meld je aan op de site www.devrijgedachte.nl of via info@devrijgedachte.nl en vergeet niet je geboortedatum te vermelden.

COLOFON De Vrijdenker

De Vrijdenker is een tien maal per jaar
verschijnend tijdschrift, uitgegeven door de
vrijdenkersvereniging De Vrije Gedachte.

Redactie:

René van Elst – eindredactie
Raymond van Es – hoofdredactie
Maarten Gorter
Anton van Hooff
Sicco Polders
Thomas Spickmann

Opmaak:

Jaap van Dijk

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch
Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek,
Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: redactie@devrijegedachte.nl
Website: devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

(Leden- en) abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Kosten (ingegaan 2018):

- Lidmaatschap met abonnement € 62,— p.j.
- Lidmaatschap zonder abonnement € 30,— p.j.
- Abonnement € 36,— p.j.
- Student-lidmaatschap (t/m 25 jaar)
met abonnement € 30,— p.j.
Zie ook de aanbieding op pag. 1!
- Prijs losse nummers € 3,50

Kopij:

Reacties en nieuwe bijdragen, die betrekking hebben op
het vrijdenken, worden zeer op prijs gesteld. A.u.b.
digitaal aanleveren.

Druk:

Drukkerij Image Team Eemnes
ISSN: 1872-1478

Disclaimer:

*De Redactie van De Vrijdenker wijst erop dat door
auteurs verkondigde meningen niet per se geheel of
gedeeltelijk de mening van de Vrijdenkersvereniging De
Vrije Gedachte en/of de Redactie weergeven. De
inhoud van het geschrevene blijft te allen tijde de
verantwoordelijkheid van de desbetreffende auteur.*

INFORMATIE De Vrije Gedachte

**De vrijdenkersvereniging
De Vrije Gedachte**
is opgericht in 1856
onder de naam **De Dageraad.**

Bestuur:

Stanley Bakker – voorzitter
Jacques Honkoop – penningmeester /
vice-voorzitter
Leon Korteweg
Dik Kruithof – secretaris
Fabian van Langevelde

Kruithof - Honkoop - Korteweg - Van Langevelde - Bakker

Adres:

Postadres: De Vrije Gedachte, p/a Humanistisch
Historisch Centrum, Universiteit voor Humanistiek,
Kromme Nieuwegracht 29, 3512 HD Utrecht
Tel.: 0854016874 (0648240283)
E-mail: info@devrijegedachte.nl
IBAN: NL15INGB0000274551

Leden- en abonnementsadministratie:

ledenadministratie@devrijegedachte.nl

Lidmaatschap / abonnement De Vrijdenker:

Zie het nevenstaand Colofon van dit blad.

Internet:

- **Website:**
devrijegedachte.nl
- **YouTube-kanaal:**
www.youtube.com/channel/UCGBnWeBAI4MF2n9OnyQqzLw
- **Facebook-pagina:**
<https://www.facebook.com/DeVrijeGedachte>

Een vrije gedachte over dierproeven

Sicco Polders

Voormalig hoofdredacteur van De Vrijdenker Enno Nuy stelt in zijn recensie van het boek *Zeven vormen van atheïsme* dat vrijdenkers moeten proberen aan te tonen “dat een seculiere ethiek geen goddelijke schepper nodig heeft.” Mijn bijdragen getiteld *Goddeloos het goede doen* waren hier een poging toe. Verder vindt Nuy dat “de vrijdenkerij zich zou [moeten] bekommeren om het seculiere denken als een levenshouding in een steeds complexere wereld.” Daar ben ik het mee eens. Volgens De Vrije Gedachte wordt de levenshouding van vrijdenkers onder meer gekenmerkt door moreel handelen vanuit het besef van solidariteit met de medemens en de natuur en de overtuiging dat elk individueel leven eindig en onherhaalbaar is.[1] Ik neem aan dat met natuur ook dieren worden bedoeld. Wat nu volgt is mijn vrije gedachte over een complex probleem: het gebruik van proefdieren.

Het dilemma

In Nederland worden jaarlijks rond een half miljoen dieren gebruikt ten behoeve van de wetenschap en voor onderzoek naar de veiligheid van medicijnen. Het merendeel zijn ratten, muizen en kippen, maar ook apen, katten en honden[2] dienen als proefdier. Het aantal neemt wel af.[3] Dat komt door beter overleg tussen onderzoekers waardoor het resultaat van een proef wordt gedeeld en door de opkomst van alternatieve mogelijkheden, zoals onderzoek met kweekcellen of het gebruik van computersimulaties. En niet te vergeten, door de invloed van de maatschappelijke discussie over de toelaatbaarheid van dierproeven. Zo heeft De Tweede Kamer onlangs de wens geuit proeven op niet-humane primaten te willen afbouwen.[4] Sinds 2002 is het in Nederland verboden dierproeven te doen met mensapen. Maar in de Wet op de dierproeven (Wod) is het gebruik van bijvoorbeeld resusapen nog steeds toegestaan. Deze apen worden gebruikt voor onderzoek naar de effecten van bepaalde ziekten voor de mens.

Hiermee hebben we meteen het dilemma in een notendop: mogen we andere soorten laten lijden om onze eigen soort te beschermen? Apen dienen als goed voorbeeld omdat zij evolutionair dichtbij ons staan en veel gelijkenis met ons vertonen. Let wel, juist een verschil in eigenschappen tussen mens en dier kan aanleiding zijn hun rechten en belangen te erkennen.

“Hoe meer iemand van mij verschilt, hoe reëler hij mij lijkt,” schreef de Portugese dichter Ferdinand Pessoa.[5] Dat geldt mijns inziens ook voor dieren. Niet de menselijke gave van een chimpansee wederkerig of rechtvaardig gedrag te kunnen vertonen, maar het duizelingwekkende reukvermogen van mijn teckel of de echolocatie van vleermuizen geven mij een gevoel van ontzag. Maar goed, gelijkenissen roepen empathie op.

Ook de Nederlandse primatoloog Frans de Waal, die veel werkt met apen, is daar gevoelig voor. In het onderzoek naar hepatitis C is het gebruik van apen van groot nut. “Do we want to cure people or protect chimpanzees?”[6] vraagt De Waal zich af. Hijzelf neigt ernaar de apen te beschermen maar geeft toe dat hij elk medicijn, ontwikkeld op basis van dierproeven, zou aannemen om zijn leven te redden. We willen onderzoek met proefdieren afschaffen maar niet de benodigde resultaten ten behoeve van onze gezondheid opgeven.

De afweging

Laten we eens kijken naar hoe de huidige besluitvorming werkt in Nederland. Het uitgangspunt van de Wod is ‘Nee, tenzij’. Dierproeven zijn verboden, *tenzij* daar een goede aanleiding voor is. Er moet dus expliciet toestemming voor een dierproef worden gevraagd. Daarbij spelen twee principes een rol. Het eerste staat bekend als de 3 V’s: vermindering, verfijning en vervanging. Er moeten zo min mogelijk dieren worden gebruikt. Dat kan door bijvoorbeeld gegevens van eerdere onderzoeken opnieuw te gebruiken. Ook is het wenselijk dat er een database komt waarin alle gegevens worden bewaard, zodat andere onderzoekers ermee aan de slag kunnen, zonder zelf de proeven te hoeven doen. Daarnaast zijn er nieuwe onderzoeksmethoden die ervoor zorgen dat er minder dieren nodig zijn voor eenzelfde aantal gegevens. De verfijning vereist dat de dieren zo min mogelijk ongerief ervaren. Het is verplicht de dieren zo goed mogelijk te huisvesten, te voeden en aan adequate pijnbestrijding te doen. Maar of het proefdier nu een goede kooi heeft, genoeg voedsel en weinig pijn, het zal pas tevreden zijn als het helemaal niet van zijn vrijheid en welzijn wordt beroofd. Vandaar dat vervanging van dierproeven het ideaal moet zijn. Andere alternatieve methoden moeten worden aangewend. Deze zijn in opmars, zoals computersimulaties die biologische processen in het menselijk lichaam nabootsen of onderzoek met menselijk weefsel. Voldoen aan de 3 V’s is een goed uitgangspunt maar op al deze terreinen valt nog veel te winnen.

Het tweede principe dat een rol speelt bij de beoordeling van een dierproef is de afweging tussen het maatschappelijke en het wetenschappelijke belang van de proef versus het ongerief voor het dier. Bij ernstig ongerief van het dier, zoals het toebrengen onder narcose van diepe brandwonden bij varkens om een middel te testen dat brandwonden bij mensen kan genezen, moet er sprake zijn van een groot

maatschappelijk belang én een groot wetenschappelijk belang. Bij matig ongerief, zoals apen die onder verdoving een radioactieve tracer krijgen die een stof bij mensen zou kunnen blokkeren ter voorkoming van depressies, moet er sprake zijn van óf een groot maatschappelijk belang óf een groot wetenschappelijk belang of beide voldoende. Deze gecompliceerde afwegingen, over de mate van het lijden van de dieren en de grootte van het belang voor de mens, worden gemaakt door een nationaal orgaan, de Centrale Commissie Dierproeven. Zij verstrekken de vergunning en bepalen de voorwaarden waaraan de proef moet voldoen.

Eigen soort eerst

Dieren kunnen lijden en hebben een eindig en onherhaalbaar leven, waarom zouden wij ze mogen gebruiken ten faveure van onszelf? Een dier heeft een duidelijk belang: niet te lijden. Dat belang moet worden gewaarborgd. Dat kan onvoorwaardelijk gebeuren, zoals veel dierenactivisten wensen, namelijk door alle dierproeven te verbieden en sowieso elk dierlijk lijden uit te bannen, van slacht tot circusact. Het kan ook voorwaardelijk gebeuren, het belang van het dier om niet te lijden moet worden gerespecteerd, tenzij er een groter belang is, bijvoorbeeld het menselijk belang. De Wod geeft uitdrukking aan deze laatste positie. Evenals de -volgens mij - niet onopzettelijk gekozen volgorde over wie of wat volgens De Vrije Gedachte solidariteit behoeft: eerst de medemens dan pas de rest. Maar waarom onze eigen soort hoger stellen dan de ander? Daar zijn meerdere antwoorden op mogelijk. Zonder in het moeras van de alom bekende argumenten te treden wil ik u het biologisch georiënteerde antwoord van de al eerder genoemde De Waal niet onthouden.

De Waal gelooft dat het bevoordelen van en de gerichtheid op de eigen groep een van oudsher succesvolle overlevingsstrategie is. Let wel, dat wat evolutionair voordelig bleek te zijn, is daarmee nog niet goed. Wij zijn rationele wezens die kunnen reflecteren op onze instincten en verlangens en wij kunnen deze afwijzen en/of veranderen. Polygamie kan evolutionair voordelig zijn maar er zijn goede redenen te bedenken waarom het beter is monogaam te zijn. Maar zoals De Waal terecht stelt, moet een bestendig moreel systeem rekening houden met de biologische imperatieven van overleving en reproductie. De neiging om onze groeps- en/of soortgenoten prioriteit te verlenen is diep ingesleten en moeilijk te doorbreken, en dat is ook niet wenselijk. We kunnen onze morele consideratie niet gelijk verdelen over alles en iedereen. Daar ontbreken ons de middelen voor. En pas wanneer het eigen leven en dat van naasten is gewaarborgd - en wanneer is dat? - kunnen we ons richten op uitbreiding van de morele cirkel. Maar zelfs dan is het niet wenselijk alles en iedereen (ook dieren) als gelijkwaardig te beschouwen. Mijn vrouw zou raar opkijken als ik tijdens een brand eerst onze teckels red en dan pas haar. De Waal haalt terecht de Franse anarchist Proudhon aan: "If everyone is my brother, I have no brothers." [7] Het is nobel een levensreddend medicijn getest op dieren te weigeren en vervolgens te sterven, maar is dat niet immoreel tegenover de nabestaanden? Het is onze plicht dieren goed te behandelen, evenals dat we de plicht hebben

loyaal te zijn naar onze naasten. Welke plicht weegt zwaarder? De belangen van dieren bevorderen is nastrevenswaardig, ons eigen belang bevorderen is noodzakelijk. Idealiter kunnen we ieders belang waarborgen maar soms botsen ze.

En nu?

Daar zitten we dan. In de wetenschap dat we mensen zijn met meer oog voor onze eigen soort dan voor andersoortige, maar tegelijkertijd met het besef dat lijden altijd moet worden voorkomen, ongeacht welke soort lijdt. De oplossing ligt niet in radicalisme. Want waar er voor het lijden van dieren ten behoeve van onze consumptie nog maar weinig argumenten zijn - we kunnen immers prima leven zonder vlees, zuivel en leer - is dat anders bij proefdiergebruik. Medicijnen moeten worden getest en ze testen op mensen is in veel gevallen een ander uiterste dat we niet willen. Al gaan er wel steeds meer stemmen op om dat taboe nader te bekijken, bijvoorbeeld door medische informatie te gebruiken die wordt verzameld in het ziekenhuis.

Er zouden meer tijd en geld moeten worden gestoken in het verder ontwikkelen van de eerder genoemde alternatieven voor dierproeven. Dit is een relatief nieuw gebied, waardoor weer nieuwe wetenschappelijke disciplines kunnen ontstaan. Ontwikkeling van onze kennis zonder dat daar dieren onder hoeven te lijden. Maar dan moet er wel een andere houding ontstaan bij wetenschappers en bij de overheid. Wetenschappers leven vaak nog in het paradigma van de dierproef. Het dier als onderzoeksmodel is de norm. Een norm die moeilijk valt te doorbreken, ook omdat onderzoekers publicatiedruk ervaren en bang zijn achterop te raken indien dierproeven worden verboden. Daarnaast is de regelgeving vanuit de overheid conservatief. Volgens Henriëtte Bout, bio-ethicus en lid van het Nationaal Comité advies dierproeven, staat er nu eenmaal in de wet dat er in het kader van veiligheid bepaalde dierproeven moeten worden gedaan. Ook al noemen sommige wetenschappers die proeven achterhaald, dan nog moeten ze worden gedaan. De overheid kan de wetgeving aanpassen, maar dat blijkt niet gemakkelijk. Veiligheidsnormen moeten gehandhaafd blijven, maar zijn die normen heilig?

Samenvattend: onderzoekers moeten beter samenwerken, bijvoorbeeld door het combineren van proeven en het delen van dierlijk weefsel. Men moet worden geleerd wat dierproefvrije alternatieven zijn en hoe deze te gebruiken. Daarnaast moet hun mentaliteit veranderen: de dierproef moet niet meer de standaard zijn. Verder kan het oprichten van een databank met verkregen resultaten de efficiëntie bevorderen, kunnen we nagenoeg stoppen met dierproeven voor onderwijs, moet er betere wetgeving komen met onder meer een heroverweging van de veiligheidscriteria voor medicijnen en het afschaffen van sommige verplichte dierproeven. We hebben de morele plicht elke mogelijkheid te benutten die leidt tot minder proefdiergebruik. Dieren zijn er alleen bij gebaat géén proefdier meer te zijn, al het andere is een wassen neus. We moeten daarom zo snel mogelijk naar een proefdiervrije samenleving, opdat we ons belang niet

meer hoeven te verwezenlijken ten koste van hun belang.

[1] Nuy, E., boekrecensie Zeven wijzen van atheïsme, De Vrijdenker, februari 2019, nr. 1, p.20.

[2] De Universiteit Maastricht wilde in 2015 proeven doen met labradors maar besloot ermee te stoppen vanwege felle protesten en bedreigingen.

[3] <https://www.stichtinginformatiedierproeven.nl/aantal-dierproeven/en>

<https://www.nvwa.nl/documenten/dier/dierenwelzijn/zo-doende/publicaties/zo-doende-2016-jaaroverzicht-dierproeven-en-proefdieren-van-de-nederlandse-voedsel--en->

warenautoriteit

[4] Naar aanleiding van het rapport 'Van aap naar beter' van het Rathenau Instituut. Het gaat in het bijzonder om het Biomedical Primate Research Centre (BPRC) in Rijswijk en andere onderzoekscentra.

[5] Pessoa, F. Boek der rusteloosheid, Uitg. Privé-domein, 2018.

[6] "Willen we mensen genezen of chimpansees beschermen?" De Waal, F. The Tower of Morality.

[7] "Als iedereen mijn broeder is, heb ik geen broeders." Ibid

Wilt u meer of minder islam? Waarom Sam van Rooy voor vrijheid dus tegen islamisering is

Bart J. Collard

"Islamisering is een existentieel probleem, want het bedreigt het voortbestaan van onze Vlaamse of Nederlandse identiteit, Europese cultuur en westerse beschaving" - Sam van Rooy

Op de Atheïsmedag 2018 in Utrecht sprak ik met een oudere man over mijn proefschrift. Hij vroeg naar mijn promotoren; hij kende slechts Paul Cliteur. "Toevallig heb ik daar net een tekst van gelezen. Goede schrijver!" reageerde de man enthousiast. Ik vroeg hem welke tekst van Cliteur hij had gelezen, waarop zijn houding zichtbaar veranderde. Welke tekst? Dat wist hij even niet, maar het ging om een boek. Ik noemde wat boektitels van Cliteur - *Moderne Papoea's*, *Het Monotheïstisch Dilemma*, *Moreel Esperanto*, *Moord op Spinoza*, *Cultuurmarxisme*. Maar, zo sprak hij plots heel voorzichtig, het ging niet om een boek van Cliteur zelf. Cliteur had het voorwoord of de inleiding ervan geschreven. En de oudere man was het boek zelf nog aan het lezen. Hij had het bijna uit. "Maar - u weet dan toch vast wel de titel of de naam van de auteur?", vroeg ik. "Ja, nee, nee, ik weet het even niet meer", antwoordde hij zichtbaar wat nerveus. Ik reageerde onmiddellijk: "Sam van Rooy?" De man keek verschrikt: "Ja, nee, nou het zou kunnen. Ik weet het even niet". Ik vroeg: "Die jonge meneer van het Vlaams Belang?". Als reactie op de verstarring van de man vroeg ik hoe de voorkant van het boek eruit zag. Dat wist de man ook even niet meer. "Wordt er misschien beachvolleybal gespeeld?", vroeg ik, verwijzend naar Van Rooy's boek *Voor vrijheid dus tegen islamisering*. Wat volgde was een voorzichtig knikje, maar hij bevestigde het niet verbaal; hij wilde het niet zeggen. Maar waarom niet? Ik vermoed omdat wie kritisch is over de islam tegenwoordig een grote kans heeft om gelabeld te worden als islamofob of racist.

Voor vrijheid dus tegen islamisering

In *Voor vrijheid dus tegen islamisering* (2018^[1]) geeft de Belgische politicus **Sam van Rooy** een inmiddels vaak geuite waarschuwing: het westen moet opstaan en vechten tegen islamisering. Hij legt uit dat islamisering de kernopdracht is "van de islam en betekent islamitisch maken of worden: onderwerpen aan de islam" (p. 120). We liggen op de *intensive care*, maar lijken het niet te willen zien (p. 18). Van Rooy maakt zich er zorgen over dat de moslims de snelst groeiende bevolkingsgroep in Europa vormen. Hij toont aan dat 9,1% van de Nederlandse bevolking in 2050 uit moslims zal bestaan, mits er een permanente immigratiestop zou komen (p. 100). Aangezien een immigratiestop onwaarschijnlijk lijkt, kan dat percentage aanzienlijk hoger worden. Van Rooy vreest dat het groeiende aantal moslims de 'minderheidsregel' (de meerderheid past zich uit gemakzucht aan de minderheid aan) en 'renormalisatie' (de minderheidsregel wordt het nieuwe 'normaal') in de hand werken (p. 106-107). "Wetenschappers van het Rensselaer Polytechnic Institute hebben ontdekt dat 'als slechts 10% van de bevolking een onwrikbaar geloof koestert, dit altijd zal worden overgenomen door de meerderheid van de populatie'", aldus Van Rooy (p. 140). Zijn angst wordt duidelijk wanneer u de tekst van de Belgische moslim

Othman el Hammouchi^[2] leest, die eind vorig jaar een 'Donnertje'^[3] deed – niet te verwarren met de immorele snack van Turkse snackbars^[4]. Hij pleit *"niet voor een verbod op partijen die de fundamenteën van onze samenleving in twijfel trekken of aanvallen. Immers, theoretisch moet het altijd mogelijk zijn om onze samenlevingsvorm (die verankerd zit in de grondwet) met een 2/3-meerderheid te wijzigen —de volkssoevereiniteit vereist dit"*. Daarmee stelt hij eigenlijk dat het mogelijk moet zijn om België om te toveren tot een sharia-land. En zoals Van Rooy arabist Hans Jansen citeert: *"Wie islam zaait, zal sharia oogsten"* (p. 137).

Coverfoto

Van Rooy wilde voor op de cover van zijn boek een foto van demonstrerende moslima's in Antwerpen kopen bij persagentschap Belga. Bij Café Weltschmerz^[5] verklaarde hij daarover tegen filosoof Paul Cliteur: *"En toen ze aanvoelden waarvoor het zou gebruikt worden wilden ze niet meer (...) Mocht dit een boek zijn over de katholieke kerk of over het zionisme of noem maar op, dan zou er denk ik nooit zo'n bezwaar worden gemaakt bij het aankopen van een foto, waarop bijvoorbeeld demonstrerende katholieken of demonstrerende joden staan. Dat ligt allemaal niet gevoelig. Alleen de islam ligt altijd gevoelig"*. Uiteindelijk is op de cover een foto geplaatst van twee vrouwen die beachvolleybal spelen op de Olympische Spelen van 2016. De Italiaanse vrouw is gekleed in een sportbikini. De Egyptische vrouw heeft haar lichaam volledig bedekt, met uitzondering van haar handen en gezicht. Van Rooy keurt dit af *"omdat er, typisch voor de islamisering van onze samenleving, alleen voor moslima's en voor niemand anders een uitzondering op de geldende kledijcode is gemaakt. En bovendien omdat de islamitische lichaamsbedekking voor meisjes en vrouwen, ongeacht de intentie van de individuele draagster, symbool staat voor de vrouwenonderdrukkende islamitische ideologie"* (p. 24). Bij Café Weltschmerz maakt Van Rooy de koppeling van de coverfoto naar de discussie over het pastafarisme^[6]: *"als je daar [op de Olympische Spelen] zou willen gaan beachvolleyballen met een pastavergiet op je hoofd: ik geloof nooit dat men dat zou toestaan, maar voor de islam doet men dat dan wel"*. Hij verwijst naar de bikini – naar het bloot – op de coverfoto als vrijheid, terwijl het maken van uitzonderingen voor de 'soort van boerkin' als islamisering gezien kan worden. De islamitische sluier – dus niet slechts de hoofddoek – ziet hij als een seksistisch symbool: *"Volgens de islam moeten vrouwen zich bedekken om te voorkomen dat mannen opgewonden raken en wellicht zo hun toegang tot het paradijs verliezen"* (p. 28). Daarom worden vrouwelijke slachtoffers van zedendelicten behandeld als daders: kennelijk waren zij niet in staat om de mannelijke dader ingetoomd te houden.

Symbool van onderdrukking of vrijheid?

Sommige vrouwen beweren uit vrije wil te kiezen voor het dragen van een hoofddoek. Daarmee willen zij waarschijnlijk benoemen dat zij zich niet onderdrukt voelen door hun religie. Maar hoe kun je in alle vrijheid kiezen om een religie aan te hangen die jou in naam van

een barmhartige allerlei verplichtingen oplegt die een forse inbreuk maken op je vrijheid? Van Rooy denkt dat de moslima's die zich vrijwillig besluieren lijden aan het stockholmssyndroom: de gijzelaar krijgt sympathie voor de gijzelnemer. Maar deze moslima's *"steken in feite hun middelvinger op naar hun vele miljoenen onderdrukte moslimzusters, naar meisjes en vrouwen die hun leven zouden geven om evenwaardig, zonder dwang en zonder zich islamitisch te moeten bedekken door het leven te kunnen gaan"* (p. 31). Om die reden is Van Rooy zeer kritisch over westerse steun aan de hoofddoek, zoals tijdens de *World Hijab Day* (p. 53). Moslima's zijn islamitische pionnen in vijandige landen. *"Elke hoofddoek in het Westen wordt door beroepsmoslims gezien als een vlag van de islam die is geplant in een niet-islamitisch gebied"* (p. 37).

De onderdrukking van vrouwen toont zich niet alleen met betrekking tot de discussie over lichaamsbedekking. Van Rooy wijst erop dat er in Europa meerdere wijken zijn waar je minuten lang doorheen kunt wandelen zonder dat je vrouwen ziet. Hoe kan dat? Ze zijn thuis en mogen hun woning niet zonder 'mannelijke begeleiding' verlaten (p. 47-48, 155-158). De

auteur stelt: *"Het (willen) bedekken en onderdrukken van meisjes en vrouwen is een van de belangrijkste islamitische praktijken om een samenleving te islamiseren"* (p. 36). Het probleem zit er met name in dat alleen vrouwen hun lichaam moeten bedekken en onderdrukt worden, maar ik vind dat ook als alle voorschriften voor mannen zouden gelden er nog steeds een onderdrukkend effect van uit gaat. Om nog niet te spreken van zware islamitische criminaliteit in de vorm van het besnijden van baby's en kinderen of het ritueel slachten van niet-menselijke dieren.

In het boek pleit Van Rooy in elk geval voor een algemeen verbod op de niqab en boerka op principiële gronden (p. 41). Hij lijkt ook te pleiten voor een hoofddoekenverbod, hoewel hij beseft dat daar problemen aan kleven. In het interview met Paul Cliteur is hij wat duidelijker: *"We hebben een probleem met islamisering en met de hoofddoek. We hebben geen probleem met het christendom of bijvoorbeeld met het jodendom. En ik wil niet de vrouw – of het meisje – die al jaar en dag met een klein christelijk kruisje achter het loket zit – of voor de klas staat – die wil ik nu niet gaan straffen omdat wij die hoofddoek zo graag willen uitbannen. Dus ik zeg (...) wij maken gewoon een hoofddoekenverbod, maar geen verbod algemeen tegen religieuze kentekenen"*. Dat verbod lijkt zich slechts te richten tegen mensen die werkzaam zijn in de publieke sector, maar niet voor de gehele publieke ruimte. Dat de reikwijdte van dit punt onduidelijk blijft, heeft mogelijk te maken met dat Van Rooy worstelt met de

wenselijkheid van het beperken van vrijheden: "Moeten we daar dan als overheid (...) moeten we dat dan ook op straat gaan verbieden? Om dat daar op te lossen? En dat zegt iedereen die de liberale democratische rechtsstaat genegen is: "Nee, uiteraard kun je dat niet doen". En daar ben ik het ook mee eens. Daarom heb ik dit boek ook geschreven. We zitten dus eigenlijk met een onoplosbaar probleem, tenzij we onze waarden dermate gaan uithollen dat we zelfs een hoofddoekenverbod zouden invoeren op straat". Ik lijk nog wat verder te willen gaan dan Van Rooy: mijns inziens dient de overheid volledig bevrijd te zijn van religie. Religieuze symbolen zouden dus niet gedragen mogen worden door overheidsmedewerkers die in contact staan met de samenleving^[7].

Islamisering van Nederland

Dawa (oproepen tot islam^[8]) is volgens Van Rooy één van de belangrijkste methoden tot islamisering. Dawa is het geweldloos "inspireren, indoctrineren, rekruteren, financieren en mobiliseren van moslims om de samenleving waarin ze leven te islamiseren en in te richten volgens de sharia. Het uiteindelijke doel is om de politieke instituties van een vrije samenleving te vernietigen en te vervangen door de islamitische wet" (p. 145, 168-169). Bij dawa wordt gebruikgemaakt van de vrijheden van onze democratische rechtsstaat, wat het bestrijden ervan ingewikkeld maakt. Van Rooy wil mensen zo weinig mogelijk restricties opleggen, maar "de roep om privacyaantastende en vrijheidsbeperkende maatregelen groeit naarmate de samenleving islamiseert. Hoe meer islam zich in ons midden bevindt, hoe meer regels, controle en handhaving nodig zijn" (p. 215). De islam richt veel schade aan, zowel binnen de eigen gemeenschap als daarbuiten (onderdrukking van moslima's, homoseksuelen, transgenders, afvalligen, andersgelovigen of atheïsten; besnijdenis van minderjarigen; het zorgt voor inperking van vrijheid van meningsuiting ten gunste van de godsdienst; en, het doet mensen geloven in fabeltjes). De reactie van de man op de Atheïsmedag, die *Voor vrijheid dus tegen islamisering* aan het lezen was, is begrijpelijk: "het einddoel van [beschuldigingen van] 'islamofobie' is om islamkritiek gevaarlijk en onmogelijk te maken, een onderdeel van de sharia. De term 'islamofobie' maakt van islamkritiek of kritiek op de moslimgemeenschap ('cultureel' of 'religieus') racisme" (p. 69). Die reactie is juist een voorbeeld van de islamisering van onze samenleving. In het hoofdstuk *Litanie* toont Van Rooy zelf ook nog een paar honderd voorbeelden, waaronder "de Nederlandse minister van Buitenlandse Zaken Sigrid Kaag (D66) sluiert zich om het Iraanse regime te bezoeken", "waarnemend burgemeester van Amsterdam Jozias van Aartsen (VVD) vindt dat we het salafisme moeten accepteren en de hand reiken, want "orthodox kan ook positief zijn", "GroenLinks-Kamerlid Zihni Özdil zegt dat op de Vrije Universiteit Amsterdam gehooftdoekte meisjes hem geen hand willen geven", "de Rotterdamse burgemeester Ahmed Aboutaleb krijgt via een verklaring steun van 12 moskeeën uit de vier grote Nederlandse steden (Amsterdam, Rotterdam, Den Haag en Utrecht) voor zijn uitspraak dat 'elke moslim een beetje salafist is'" en "Nederlandse docenten burgerschap vertellen hoe na de moorddadige jihad-

aanslag op Charlie Hebdo goed geïntegreerde meisjes opeens heel fel werden en zeggen dat die mensen van Charlie Hebdo er zelf om hadden gevraagd" (p. 184, 185, 188, 192, 198). Wanneer wij ons niet meer durven te verzetten tegen de islam, heeft de islam reeds gewonnen.

Voor vrijheid dus tegen islamisering stemt mij treurig, met name het hoofdstuk *Islamisering* waarin tal van voorbeelden worden getoond van islamisering van de westerse samenlevingen. Van Rooy waarschuwt dat het reeds vijf na twaalf is. Misschien is het nog net iets vroeger, maar zijn waarschuwing is terecht. Hoewel ook zijn afsluitende woorden niet veel hoop geven, is zijn wil optimistisch. Van Rooy stelt dat emancipatie van vrouwen en meisjes dé sleutel is tot fundamentele vernieuwing van de islam (p. 52). Maar om dat te bereiken, ik denk dat we daaraan een hele kluit hebben. Dat vereist in ieder geval de mogelijkheid en bereidheid om mensen te kwetsen^[9]. Moslims hebben soms lange tenen als hun religie wordt bekritiseerd, wanneer hun profeet wordt getekend of wanneer gevoelige waarheden over zijn persoon worden verteld. Zowel niet-moslims als de moslimgemeenschap moeten openstaan voor een kritisch debat. Zonder kwetsende uitspraken te mogen doen is een vrij debat, en daarmee fundamentele hervorming, niet mogelijk. Daarnaast is het niet of slechts beperkt toelaten van moslimimmigranten een voorwaarde (immers, meer moslims leidt tot meer islamisering). Hoewel een gemoderniseerde islam kan leiden naar een betere wereld, berust ook het moderne islamitische wereldbeeld op onwaarheden en voorschriften. Die onwaarheden en voorschriften zijn onlosmakelijk verbonden met paternalisme. Wanneer een religie al haar paternalistische kenmerken verliest stopt zij eigenlijk een religie te zijn. Van Rooy beschouwt de islam - de religie in zijn geheel - als het grote gevaar: "De islam moet worden beschouwd en behandeld zoals het nationaalsocialisme (en het communisme), namelijk als een ongewenste totalitaire religieuze ideologie, die géén vrijheid (van religie) verdient" (p. 232). Hij waarschuwt: "vrijheid voor de islam resulteert stevast in islamisering tot een onvrije islamitische samenleving" (p. 129). "Er is dan ook geen tussenweg, het is vrijheid óf islam(isering)" (p. 54). Van Rooy is voor vrijheid en dus tegen islamisering. Het is te hopen dat Nederland en België dat ook zijn.

[1] <https://winkel.doorbraak.be/32-voor-vrijheid-dus-tegen-islamisering-sam-van-rooy.html>

[2] <https://doorbraak.be/lang-leve-het-cordon/>

[3] <https://www.youtube.com/watch?v=BZiXuUnSvk0>

[4] <https://tpo.nl/2018/11/22/horrorslachthuizen-des-doods-in-nederland-aan-orde-van-de-dag/>

[5] <https://www.youtube.com/watch?v=pSH-pqoMtvS>

[6] <https://www.youtube.com/watch?v=LuuF4RE84II>

[7] <https://tpo.nl/2019/02/04/bart-collard-politieambtenaren-met-publiekscontacten-moeten-geen-zichtbare-religieuze-symbolen-dragen/>

[8] <https://www.aivd.nl/documenten/publicaties/2004/12/23/van-dawa-tot-jihad>

[9] <https://tpo.nl/2018/11/11/in-europa-is-geen-plaats-voor-kwetsende-waarheden-over-de-islam/>

Wel of niet plaatsens?

Bij het artikel van Bart Collard

Anton van Hooff

Het is voor de redactie soms verduiveld moeilijk te beslissen of een stuk wel of niet publicabel is. Als het kant noch wal raakt, slecht geschreven is of op de man in plaats van de bal speelt, is afwijzing duidelijk. Bij enigszins gebrekkige inzendingen weet René van Elst als onvolprezen eindredacteur allerlei mankementen kundig weg te polijsten. Echt moeilijk wordt het echter als een visie wordt verkondigd waarvan de meeste redactieleden vinden dat die niet des vrijdenkers is.

Toch maar plaatsens, uit naam van de vrijheid van meningsuiting? Met grote aarzeling laten we daarom het bijgaande stuk van Bart Collard passeren. Maar er zijn bedenkingen. Dit zijn de mijne:

In de eerste plaats wordt eigenlijk één boek nagepraat, waarmee Collard alleen maar instemming betuigt. Het Latijn spreekt in zo'n geval van een *homo unius libri*, man van (maar) één boek.

In de tweede plaats zijn Sam de Rooy en Paul Cliteur bepaald geen onomstreden autoriteiten. Cliteur staat op de kandidatenlijst van Forum voor Democratie, een partij die zelf allesbehalve een democratische organisatie is. Het bestuur kan alleen met twee derde meerderheid worden afgezet op een algemene ledenvergadering waarop twee derde van alle leden verschijnt! Dit is de illiberale democratie à la Orban om maar geen historische voorbeelden van pseudodemocratie aan te voeren.

Sam de Rooy is van Vlaams Belang, voorheen Vlaams Blok, de partij van 'eigen Vlaams volk eerst', dus een partij van volksisme^[1] zoals ik rassisme noem sinds Cliteur in het Marokkanenproces tegen Wilders wijsneuzig heeft betoogd dat Marokkanen geen ras vormen.

Ten derde het gemeier over het boekomslog. Natuurlijk staat het een rechthebbende vrij om op grond van eigen motieven te weigeren een foto ter beschikking te stellen. Wat nu het omslag siert maakt de belachelijkheid van religieuze kledingvoorschriften wel zo duidelijk. Zou een pastafari met een vergiet op het hoofd inderdaad niet Olympisch mogen strandvolleyen? Zo'n metalen hoofddeksel lijkt me overigens knap lastig; misschien moet de pastavolleyer een textiele vergiet opzetten. De Rooy wil de Vlaamsen niet van hun halskruisjes ontdoen, maar bij hoofddoeken aarzelt hij. Natuurlijk is het een tuttige hoofdbedekking, zoals ik indertijd mijn moeder en zussen voorhield als ze besluierd ter roomse kerke gingen. Als mannen nu eens gewoon als antwoord een theedoek om het hoofd zouden knopen om te voorkomen dat moslima's op hun haar geilen? Spotten en koekjes van eigen deeg geven. Wat een 'Donnertje' is, wordt niet duidelijk. Verwijst Collard naar Jan Hein Donner die ooit provocatief

verklaarde dat bij een moslimmeerderheid natuurlijk de sharia zou worden ingevoerd?

Dan als vierde punt de onstuitbare groei van de moslimbevolking. Doortrekken van tendensen naar de toekomst is altijd een hachelijke zaak, zeker als het om demografie gaat. Omstreeks 1950 vreesden de Nederlandse protestanten dat de roomsen binnenkort de meerderheid zouden vormen want die vermenigvuldigden zich als konijnen. Nu al zijn

Hier gebruikelijk
in de 15e/16e eeuw

moslimgezinnen van de tweede en derde generatie aanmerkelijk kleiner dan die van de immigranten. En vanwaar de zekerheid dat de immigratie dóórgaat? Er is al een stevige kentering gekomen. En zou het met de moslims niet gaan zoals met de katholieken die in de negentiende eeuw vanuit het platteland naar de grote steden emigreerden? Daar vormden ze hechte gemeenschappen rond de kerk, die hun de nestwarmte van het oude dorp gaf. Juist als minderheid in de grote stad nam de Kerk een weerbarstig karakter aan. Ik spreek uit ervaring: in Den Haag woonden we in een portiekwoning omringd door acht families van 'niksen' en protestanten. Toch leefden we eigenlijk alleen in de katholieke cocon van eigen scholen en eigen clubs. En het is met mij toch goed gekomen. De kerk daarentegen verkeert in een vrije val. Wie had dat zeventig jaar geleden kunnen voorspellen?

Ten vijfde: jongensbesnijdenis. Die is natuurlijk een gruwel, maar Collard/Van Rooy spreekt alleen van circumcisie bij moslims. Is-tie bang beticht te worden van Jodenfobie? G. Wilders, Israëlfel als hij is, hoor je er nooit over.

Het enige argument waarover ik werkelijk heb moeten nadenken is dat van de macht van een flinke vastbesloten minderheid van circa 10%. Ja, die kan een kritische massa hebben als ze tegenover een gelaten meerderheid staat. Zo is het met het christendom gegaan. Toen het ten tijde van Constantijn de Grote doorbrak, had het waarschijnlijk 1/10 van de totale rijksbevolking achter zich, met hogere concentraties in de metropolen. De heidenen vormden dus de overgrote meerderheid, maar ze lieten het gebeuren. Ze konden ook geen effectief weerwerk bieden, want ze waren ook in meer of mindere mate gelovig. Wij zijn aanzienlijk beter toegerust.

[1] Het Frans kent het begrip *ethnisme*.

Groen zonder links: *Groen liberalisme*

Bespreking van een nieuw boek van Floris van den Berg

René van Elst

In februari is een nieuw boek van Floris van den Berg uitgekomen, dat de titel *Groen liberalisme* draagt.^{[1] [2]} Wij kennen de milieufilosoof Van den Berg onder meer van zijn vele artikelen in ons blad, die veelal ook in zijn boeken zijn verwerkt. In dit nieuwe boek combineert hij ecologisme (groene politiek) en liberalisme, gemixt met een scheut beter weten^[3] in een ethisch-politiek manifest. Dit komt tot op zekere hoogte over als een programma voor een nieuwe liberale, maar dan wel zeer ethiek-, milieu- en duurzaamheidsbewuste politieke partij.

Van den Berg richt zich op het beschermen van slachtoffers – in een heel brede zin van het woord – tegen vermijdbaar leed. Zijn boodschap is dat wij groen moeten gaan leven met het oog op een wereld met minder leed en meer geluk. Zijn filosoferen leidt hem tot, maar gaat ook uit van, expliciete morele keuzes. Het is niet waardenvrij. Van den Berg heeft hoog in zijn vaandel staan:

1. Verplichte empathie (zo noem ik het). Hij verklaart ons tot morele wezens, omdat we kunnen nadenken over wat we doen en ons kunnen inleven in een *ander*, ook als die ergens anders is en/of in een andere tijd leeft. In zijn visie zijn we tot zulk nadenken en inleven verplicht.
2. Individuele vrijheid: een liberale samenleving laat iedereen maximaal vrij, met de beperking dat men de vrijheid van *anderen* niet te kort mag doen. De morele superioriteit van zo'n politiek systeem is duidelijk als je je voorstelt dat je zelf in een positie verkeert waarin je vrijheid niet wordt gerespecteerd. En “Meer vrijheid leidt tot meer geluk.” (p. 29)
3. Niet schaden: het liberale niet-schaden-principe van John Stuart Mill (1806-1873) legt een nadere beperking op aan de vrijheid. Als morele en empathische wezens hebben wij de plicht zo veel mogelijk het toebrengen van schade of leed – immers ook vormen van vrijheidsberoving – aan *anderen* te vermijden. Dit is duidelijk als je het op jezelf betreft: stel je voor dat anderen jou vrijelijk schade of leed zouden kunnen toebrengen.
4. Inclusiviteit. Wie tellen mee als de ‘anderen’? Als antwoord verruimt Van den Berg wat genoemd wordt de ‘morele cirkel’; hij betreft daarin niet alleen onze medemensen, maar ook alle dieren die kunnen voelen/lijden en bovendien de toekomstige generaties: “denken over toekomstige generaties gaat over tienduizenden jaren.” (p. 123)

Van den Berg onderschrijft duidelijk (zie 2 en 4) de bekende ‘gouden regel’ van praktische ethiek: ‘wat jij niet wilt, dat u geschiedt, doe dat ook een ander niet.’ Dat is voor hem de kern van het liberalisme. De clou

van dit boek is dat hij daaraan een veel ruimere toepassing geeft dan menig ander pleegt te doen.

Ecologisme tegen ineenstorting

Van den Berg schetst een apocalyptisch beeld van de toekomst: “Wij staan middenin een mondiale ecologische crisis van een door mensen veroorzaakte degradatie van planeet Aarde (...) Ondanks de overweldigende hoeveelheid bewijs dat wij het kantelpunt van *ineenstorting* naderen, doen we er niet genoeg aan.” (p. 30 en 31, cursivering RvE) Vanuit het niet-schaden-principe plus de verruiming van de morele cirkel, bepleit hij een radicale groene (ecologische) politiek om ‘planeet Aarde’^[4] te behouden voor de toekomstige generaties. Een onderdeel daarvan is wettelijk opgelegd veganisme, om de bijdrage, die de bio-industrie levert aan de klimaat-/milieucrisis, tot nul terug te brengen, waarmee dan meteen ook dierenleed wordt voorkomen. Van den Berg waarschuwt: “Groen liberalisme stelt dus scherpe grenzen aan de individuele vrijheid.” (p. 26) Het legt beperkingen op aan ieders gedrag, zoals: “niet de wereld rond kunnen reizen, geen meerdere huizen kunnen bezitten en geen grote hoeveelheden energie kunnen verbruiken.” (p. 28) En bijvoorbeeld: “Zodra dieren juridische status krijgen en het doden van een dier gelijk wordt gesteld aan moord dan werkt het kopen van een stuk dierenleed mee aan huurmoord die bestraft moet worden” (p. 144).

Eerst behandelt Van den Berg een aantal maatschappelijke hete hangijzers, zoals euthanasie, vrijheid van meningsuiting etc.. Hij doet duidelijke uitspraken over hoe daar vanuit een liberaal gezichtspunt over gedacht zou moeten worden. Met zijn standpunten in dit deel van het boek zullen de lezers van De Vrijdenker over het algemeen weinig moeite hebben. Eerst behandelt hij punten waarover volgens hem consensus bestaat in liberale kring, zoals keuzevrijheid ten aanzien van vroege abortus. Vervolgens besteedt hij aandacht aan kwesties die in liberale kring (en daar niet alleen) controversieel zijn, zoals legalisering van (hard)drugs, snijden in de besnijdenisvrijheid en garanderen van de vrijheid om te beledigen (ook moedwillig beledigen moet onder de gewenste vrijheid van expressie vallen; andere mensen hebben de vrijheid om jou daarvoor al of niet een platform te bieden).

Dan komen diverse maatregelen aan bod die Van den Berg ‘ongehoord’, d.w.z. ongehoord binnen het liberalisme, noemt. Toch zijn daar dingen bij, zoals zorgen voor eerlijke handel en voor goede nutsvoorzieningen, waar liberalen niet vreemd van op zullen kijken. Ik noem verder: reduceren van het

gebruik van plastic en van palmolie, verbieden van elk instrumenteel gebruik van niet-menselijke dieren, incl. dierproeven, rekening houden met de belangen van toekomstige generaties; beperken van CO₂-uitstoot en van gebruik van fossiele brandstoffen. Van den Berg stelt dat het groen liberalisme (ondanks alles) niet totalitair is, omdat het binnen de grens van het niet-schaden-principe vrijheid laat voor ‘levens-experimenten’.

Daarna wordt de groen liberale levenshouding samengevat in zeven praktische regels (p. 128), die u zelf al grotendeels kunt afleiden uit het bovenstaande, zoals “eet en leef plantaardig.” Deze levenshouding heeft ook altruïstische elementen, namelijk “Ontplooij jezelf en help daarin de mensen om je heen” en “Als je anderen kunt helpen, help.” Bij die hulp gaat het deels om hulp in nood, deels om spontane hulp aan anderen in de vorm van 20% van onze tijd en/of ons inkomen, als compensatie voor “schade door veronachtzaming” (p. 127). Verduidelijkt wordt dat laatste niet echt.

Vervolgens reageert hij in een hoofdstuk *Discussie* op allerlei (mogelijke) kritiek op en vragen over het groen liberalisme; ter afsluiting vinden wij een korte politiek-filosofische nabeschouwing. Handig is de toegevoegde verklarende woorden- en begrippenlijst, en we vinden – na de eindnoten – een keurige literatuurlijst.

Opmerkingen

Zonder me in een discussie met de auteur te willen begeven, schrijf ik hier enkele gedachten op over uit zijn boek gelichte punten.

- *Rekening houden met de toekomstige generaties.* Niet dat ik dit principieel van de hand wijs, maar filosoferend kan ik twee vragen bedenken. De eerste is: over wie je heb je het dan eigenlijk? Elke maatregel heeft automatisch tot gevolg dat de toekomstige generaties uit anderen zullen bestaan dan zonder die maatregel. Stel je voor dat de vroegere generaties van alles hadden gedaan om voor onze generatie een betere wereld te regelen; dan was de wereld misschien wel beter geweest, maar waren wij er nu niet om daarvan te genieten. (Concreet voorbeeld: het was mooi geweest als men de 2^e W.O. had weten te voorkomen, maar gezien de lotgevallen van mijn ouders was ik dan nooit geboren...) De tweede vraag is: stel dat ik iets nuttigs of prettigs kan doen met een bepaalde hoeveelheid fossiele brandstof, moet ik die dan laten liggen voor een onbepaald iemand in de toekomst, zodat die er iets nuttigs of prettigs mee kan doen? Heeft hij/zij er meer recht op dan ik?^[5]

- Daarop voortbordurend: ik heb geen kinderen en leid een leven met een ecologische voetafdruk die – als ik goed reken – kleiner is dan het vaderlandse gemiddelde. Iets in mij verzet zich ertegen om mezelf dingen, die hier en nu heel gewoon zijn, te gaan ontfangen ten behoeve van de miljarden mensen in een onoverzienbare toekomst, terwijl er elke dag zo’n 300.000 kinderen worden geboren. De dreigende ecologische crises (let op het meervoud – ik verwacht geen totale ineenstorting) worden in belangrijke mate veroorzaakt doordat wij met te velen zijn. Gelukkig heeft Van den Berg daar ook wel oog voor; hij stelt een twee-kinderen-politiek voor.

- *Morele gelijkwaardigheid van andere soorten.* Daar is

discussie over mogelijk, zie bijvoorbeeld <https://www.civismundi.nl/index.php?p=artikel&aid=4483>.

- *Vlees eten moet bestraft worden.* Het verbieden van door mensen gewaardeerde dingen kan maatschappelijk (of voor de autoriteiten) ongewenste gevolgen hebben; denk aan de ‘drooglegging’ (die ook door Van den Berg genoemd wordt, maar dan alleen in verband met alcoholproblematiek – zie hieronder bij *Het gebruik van drugs*...). En het gaat natuurlijk niet alleen om vlees, maar ook om zuivelproducten en eieren. (Ik stel me nu iets voor als: Art. 9999 W.v.S.. Degene die een kippenei nuttigt, wordt gestraft met hechtenis van ten hoogste 3 dagen of geldboete van de 1^e categorie.) O ja, mogen we onze leren schoenen nog wel afdragen?

- *Beledigen, zelfs moedwillig, moet kunnen.* Als het erom gaat dat beledigen buiten het strafrecht wordt gehouden, kan ik daarmee instemmen. Niet alles kan en moet met verbodsbepalingen geregeld worden. Mag Youp van ’t Hek mij dan een pisnacht noemen? Als ik maar de mogelijkheid heb om daartegen in het geweer te komen. En als ik hem ook iets mag noemen, ik weet niet zo gauw wát. Het probleem voor degenen die pissen worden genoemd is trouwens vooral dat anderen dat horen en dat dat een subtiel effect op hun beeldvorming heeft. En dat het nagezegd wordt. Maar dit terzijde.

- *Het gebruik van drugs moet worden toegestaan, ook als het verslavend is, zolang het niet leidt tot schade voor anderen.* Van den Berg huldigt ter zake een hyperliberaal standpunt. Hij gaat eraan voorbij, dat mensen met (over)consumptie van drugs vaak zichzelf en hun sociaal functioneren schaden^[6] en daarmee de samenleving voor problemen en kosten stellen. En hoe is het te rijmen met de ‘verplichte empathie’ en met de plicht tot helpen (al of niet bij zelfontplooiing), dat we mensen zichzelf maar moeten laten schaden?

Merkwaardig is dat Van den Berg als het gaat om *alcoholconsumptie* wél allerlei daaraan verbonden bezwaren ziet en daarom eigenlijk wel een drankverbod zou willen. Daar ziet hij echter wijselijk van af met verwijzing naar de gevolgen van de vroegere ‘drooglegging’ in de V.S.. Hij opteert wat dit betreft – terecht – voor limiteren, reguleren en contra-propaganda (p. 79).

- *Niet-schaden-principe.* Als gezegd wordt dat we de plicht hebben om niet te schaden, omdat we morele wezens zijn en empathie hebben, dan kan ik daar gevoelsmatig een eind in meegaan. Maar als ik erover ga ‘filosoferen’, dan rijst de vraag waar die plicht eigenlijk vandaan komt en hoe dwingend die is. Het feit dat ik iets heb of iets ben of iets voel, verplicht mij tot niets. Dat ik bijvoorbeeld tot een omnivore diersoort behoor, verplicht mij niet tot vlees eten. (Overigens zie ik daar wel een aanwijzing in dat het eten van vlees van andere soorten – zoals talloze diersoorten op planeet Aarde doen – op zich niet immoreel genoemd kan worden.) Een echte plicht om anderen niet te schaden kan mij alleen door mijn omgeving worden opgelegd of door een godheid als ik daarin geloof. Als dat niet gebeurt, kan ik uit eigenbelang ervan afzien om anderen te schaden, omdat ik anders klappen mag verwachten – als het om mensen gaat tenminste.

- *Anderen helpen met 20% van onze tijd en/of ons inkomen.* Er zijn denkers die stellen dat men een deel

van zijn inkomen zou moeten doneren aan liefdadige organisaties ter bestrijding van – kort gezegd – het leed in de wereld. Peter Singer heeft daarvoor een progressieve schaal voorgesteld: zoveel procent doneren bij zoveel dollars inkomen. Van den Berg doet daar nog een flinke schep bovenop, kennelijk in de veronderstelling dat de doorsnee burger dat wel op kan hoesten. Hij gaat eraan voorbij dat de inkomensstrekkers in dit land al flink wat dokken ter bekostiging van de AOW, de bijstand, de zorg en de ontwikkelingshulp. Maar die kunnen dan toch 20% van hun tijd doneren? Als we uitgaan van 16 actieve uren per dag, is dat elke dag 3 uur en 12 minuten. Fluitje van een cent...

- *Volledig verbod op dierproeven.* Sympathiek, maar stel dat de mensheid wordt overvallen door een onbekend virus dat de bevolking decimeert, moeten wij dan bezwaar maken tegen testen van mogelijke vaccins op bijvoorbeeld resusaapjes (zoals in de film *Contagion*)?

Floris van den Berg (foto RvE)

Meer opmerkingen

- Van den Berg legt een nogal direct verband tussen individuele vrijheid en geluk. Maar ten eerste is het niet alleen vrijheid die je geluk bepaalt en ten tweede is individuele vrijheid ook in een liberale democratie een illusie. Er zijn wetboeken vol met bepalingen over wat wij allemaal moeten of niet mogen. En in allerlei samenlevingsverbanden, zoals in arbeidsorganisaties, krijgen wij beperkingen opgelegd, die meer effect hebben op ons leven dan de wettelijke regels. Vrijheid is uiteindelijk een zaak van hoezeer je jezelf onnodig of onrechtmatig beperkt voelt in je bewegings- en handelingsvrijheid. Een belangrijke bepalende factor daarbij is wat je van jongs af aan gewend bent.
- Ik heb het al even gehad over mogelijke onvoorziene/ongewenste gevolgen van een veganistische wetgeving. Overheidsmaatregelen hebben vaak onvoorziene gevolgen; dat zou bij een drastisch ingrijpen in de samenleving zoals Van den Berg bepleit,

zeker het geval zijn. Hele bedrijfstakken en een belangrijk deel van onze export worden ermee uitgeschakeld – sommige bedrijven zullen wellicht kunnen omschakelen. En het probleem ontstaat dat alle gehouden dieren in leven gehouden zullen moeten worden, bij voorkeur ook nog op een betere manier dan nu, met alle kosten van dien, zonder dat daar opbrengsten tegenover staan. De groen-liberale politiek legt heel wat meer beperkingen op dan alleen wat betreft het gebruik van dierlijke producten; Van den Berg noemt – zoals eerder vermeld – bijvoorbeeld rond de wereld reizen en meerdere huizen bezitten als *no-no's*. Dat er onvoorziene gevolgen kunnen zijn, kan geen argument tegen zo'n politiek zijn, maar is wel een reden voor uiterste zorgvuldigheid. En voor wie de democratie liefheeft, is het logisch dat het democratisch gehalte van de besluitvorming hoger zal moeten zijn naarmate de beoogde veranderingen ingrijpender zijn. Mag ik hier een denkbaar gevolg noemen van mondiaal verplicht veganisme? De logische consequentie daarvan is dat er op een gegeven ogenblik alleen nog in het wild levende dieren zijn; ik weet niet welke soorten zoal eetbaar zijn, maar de eetbare zouden door stropenrij waarschijnlijk snel uitsterven.

- Van den Berg vermeldt de groeidrift van het kapitalistische systeem als probleem in het licht van de grenzen die de Aarde stelt aan de groei, maar gaat daar verder niet op in. Naar mijn smaak doet hij ook wat makkelijk over andere nadelen die verbonden zijn aan de (neo)liberale economie. Kernpunten van de liberale politiek, naast een zo beperkt mogelijke macht van de staat, zijn de vrije ondernemingsgewijze productie, de vrije markt en privé eigendom. Bekende kritiek op met name de vrije markt is dat concurrentie een strijd van allen tegen allen betekent. Niet ver bij mij vandaan is de Amsterdamse binnenstad – om maar eens wat te noemen – dezer dagen zo'n soort slagveld... Als gevolg van het systeem zien we in de wereld van nu, zelfs in landen die nog recent de gelijkheid als hoogste goed zagen, een absurde en nog toenemende ongelijkheid wat betreft inkomens en vermogens. Je kunt zeggen, zoals Van den Berg doet met verwijzing naar John Rawls, dat een vrij systeem met ongelijkheid te verkiezen is boven een systeem met opgelegde gelijkheid, zolang de slechtst bedeelden in het eerste systeem beter af zijn dan in het tweede. Op zich is dat waar, maar is het daarmee eerlijk? Van den Berg schrijft met instemming over een systeem van progressieve belastingheffing, dat niet gericht is op (meer) gelijkheid, maar op verbetering van de positie van de slechtst bedeelden (p. 98) en uiteraard op bekostiging van de overheidsdiensten. Ook spreekt hij wel over de wenselijkheid van mondiale gelijkheid op het punt van de ecologische voetafdruk. Wie de cijfers betreffende de (vermogens-)ongelijkheid in de wereld ziet, en beseft hoe die door het erfrecht wordt bevorderd, moet erkennen dat er een ontwrichtende tendens is, waar de groene liberaal zijn ogen niet voor mag sluiten. Van den Berg schrijft dat het liberalisme niet streeft naar gelijkheid, maar ik merk op dat gelijkheid net als vrijheid (en broederschap) een ideaal van de Verlichting is. Nu bepleit ik zelf ook geen vèrgaande gelijkheid, maar als de ongelijkheid de spuigaten uitloopt mag de verlichte denker daar best eens zijn gedachten over laten gaan.^[7]

Bespreking

Wat je ook van het liberalisme en in casu van het groen liberalisme mag vinden, we hebben hier in ieder geval te doen met een heldere uiteenzetting in een goed gestructureerd boek. Veel van wat er in te lezen staat, zal u uit ander werk van Van den Berg bekend voorkomen, ook uit in ons blad gepubliceerde stukken. Het boek vervalt wel eens in herhaling, soms in schijn, omdat praktisch elk onderwerp wordt bekeken in het licht van het niet-schaden-principe, soms in werkelijkheid, zo worden dierproeven behandeld op zowel p. 116 als p. 118. Een beetje lastig voor de recensent is dat het boek niet open wil blijven liggen naast het toetsenbord...

Op de argumentatie valt qua logica weinig af te dingen, gegeven de uitgangstellingen, en om het meeste feitenmateriaal kun je moeilijk heen^[8], maar de keuzes die onze milieufilosoof maakt en de conclusies die hij trekt, zullen niet bij iedereen een warm onthaal vinden. Of misschien wel een positief onthaal, maar dan niet in volle omvang. Of wel in theorie, maar toch niet in de praktijk. Het groen liberalisme trekt een harde morele grens (p. 123) maar mensen zijn niet zo consequent in alles als Van den Berg zou willen, trekken niet zulke scherpe lijnen tussen 'goed' en 'slecht', hun empathie (en sympathie en antipathie) en morele cirkels hebben vage grenzen, het is niet alles of niets. Mensen zijn nogal eens egocentrisch en opportunistisch en worden geregeerd door emoties, die sterker zijn naarmate ze betrekking hebben op wat dichterbij huis is. Ze doen of laten dingen niet alleen maar omdat er goede argumenten voor zijn. De meeste mensen voelen wel aan, dat ze niet beter of gelukkiger worden, als de samenleving revolutionair veranderd wordt op basis van een politieke filosofie, of het nu in socialistische of in

groen liberale zin is. Een groot draagvlak voor een offers vragende radicale groene politiek – of die nu liberaal heet of niet – zie ik al met al niet gauw ontstaan, maar dat verwacht Van den Berg ook niet.

+++

Aan dit boek werd op 23 maart 2019 in Utrecht een symposium gewijd. Enkele foto's daarvan vindt u op de achterzijde van de cover van dit blad.

[1] Floris van den Berg, *Groen liberalisme*, Houtekiet Antwerpen/Amsterdam, ISBN 9789089247179

[2] Aan dit boek heb ik meegewerkt als onbezoldigd proeflezer/corrector (behalve van het deel 'Discussie'). Met de strekking heb ik me niet bemoeid en ik voel me vrij om daar in deze bespreking het mijne over te zeggen.

[3] Hiermee refereer ik aan Van den Bergs boek *Beter weten, filosofie van het ecohumanisme* (2015).

[4] Van den Berg spreekt vaak over 'planeet Aarde' of 'Aarde' waar het over de Aarde gaat, wellicht beïnvloed door engelstalige literatuur.

[5] Na het schrijven hiervan vond ik op het internet een engelstalig stuk waarin dieper en beter wordt doorgedacht over onze verplichtingen jegens toekomstige generaties, zie: <https://web.utk.edu/~nolt/courses/346/futurgen.htm>

[6] Zo weet ik van iemand die verslaafd was aan de 'recreatieve' partydrug GHB en daarvoor geruime tijd in een kliniek moest worden opgenomen. Ook bij deze drug is overdosering een serieus risico. Er bestaat veel informatie over de ernstige lichamelijke, geestelijke en sociale gevolgen van allerlei drugsgebruik; daaraan voorbijgaan is net zoiets als voorbijgaan aan informatie over de klimaatproblematiek.

[7] Net voor ik dit schreef, las ik dat (uitgerekend) de ChristenUnie concrete maatregelen voorstelt om het grote graaien op de woningmarkt tegen te gaan. Denken aan de belangen van de gewone man (m/v) is dus mogelijk.

[8] Naar mijn indruk, die niet gebaseerd is op fact-checking.

De vergelijking tussen islam en fascisme

Maarten Gorter

In de Vrijdenker 2018-03 schreef mede-redactielid Anton van Hooff "Wel zuiver schelden!" Dit was een reactie op een boekbespreking van Floris van den Berg; de discussie ging over of de islam een fascistische ideologie is. De atheïstische Frans-Marokkaanse schrijfster Zineb El Rhazoui had namelijk een boek geschreven genaamd: "Vernietig het islamitisch fascisme". Van Hooff gaf in zijn artikel aan dat de islam uiteraard een gewelddadige en intolerante godsdienst is, maar daarmee nog niet fascistisch is. Ik wil graag in dit artikel hierop aansluiten om dieper in te gaan op de vergelijking van de islam met fascisme.

Wat is fascisme?

Anton van Hooff schrijft: "Fascisme is historisch alleen de ideologie van B. Mussolini. De nazi-ideologie

'fascistisch' noemen is eigenlijk al onjuist." Ik onderschrijf deze mening, het Italiaans fascisme was namelijk sterk corporatistisch^[1] en oorspronkelijk ook niet antisemitisch. Het nationaalsocialisme wees echter het corporatisme af en was vanaf de oprichting al sterk racistisch en antisemitisch. Het nationaalsocialisme is sterk gebaseerd op fascisme maar is dus verder een ideologie op zichzelf.

Nu we dat weten is dus de vraag: maar wat *is* fascisme nou precies? Naar mijn mening geven de Amerikaanse historicus Robert O. Paxton en de Britse historicus Roger Griffin de beste definities van fascisme. Paxton omschrijft het als volgt: "Fascisme is een vorm van politiek gedrag dat gekenmerkt wordt door een obsessie met maatschappelijk verval, vernedering of slachtofferschap en door een compenserende cultivering van eenheid, energie en zuiverheid. De bijbehorende

partij wordt gesteund door de massa's en bestaat uit toegewijde nationalistische militanten, die in een onwennige maar effectieve samenwerking met traditionele elites democratische vrijheden afschaffen. Met bevrijdend geweld en ongeremd door ethische of wettelijke beperkingen worden binnenlandse zuivering en buitenlandse expansie nagestreefd".[2] Roger Griffin omschrijft het fascisme als: "Fascisme is een werkelijke revolutionaire, trans-klasse[3] variant van anti-liberalisme, en ook in de laatste analyse, anti-conservatief nationalisme. (...) Het manifesteert zich hoofdzakelijk als een gewapende partij geleid door een elite (...) om een populistische massabeweging te stichten door middel van een liturgische stijl van politiek en een radicaal programma. (...) Verder wil het een einde maken aan de decadentie van de natie onder het liberalisme en uiteindelijk een radicale herleving brengen van het sociale, culturele en politieke leven".[4]

Hoe herkennen we een fascistische beweging?

Paxton ▲ geeft in zijn boek *The Five Stages of Fascism* uit 1998 een model van vijf fasen. Als een beweging *alle* vijf fasen doorloopt dan is die volgens hem fascistisch. De eerste fase is: Intellectuele verkenning, waarbij desillusie met populaire democratie zich manifesteert in discussies over verloren nationale kracht. De tweede fase is: Voet aan de grond krijgen, waarbij een fascistische beweging, geholpen door politieke impasse en polarisatie, een speler wordt op het nationale podium. De derde fase is: Bereiken van de machtspositie, waarbij conservatieven proberen de rijzende linkse oppositie te controleren door het uitnodigen van klassieke liberalen (kapitalistische en conservatieve elite) om de macht te delen. De vierde fase is: Uitoefenen van de macht, waarbij de beweging en haar charismatische leider de staat in evenwicht houden met staatsinstellingen zoals de politie en traditionele elites zoals de geestelijken en zakelijke magnaten. De vijfde fase is: Radicalisering of entropie, waarbij de staat ofwel steeds radicaler wordt, zoals in Nazi-Duitsland, of afglijdt naar een traditionele autoritaire heerschappij zoals Fascistisch Italië.

Volgens Paxton zijn alleen de nazi's en de Italiaanse fascistten door alle vijf fasen heen gegaan. Hij stelt dat bijvoorbeeld Spanje onder Franco, Argentinië onder Videla en Chili onder Pinochet niet door alle fasen heen gegaan zijn.

Griffin beschrijft in zijn boek *Nature of Fascism* drie vereisten, waaraan een beweging moet voldoen, en wel aan alle drie, om fascistisch genoemd te mogen worden. Het eerste vereiste is wat Griffin de "core myth" noemt van de fascistische ideologie, namelijk streven naar de "wedergeboorte" van het eigen volk of een natie, of zoals Griffin het zelf noemt de "palingenesis", wat Grieks is voor wedergeboorte. Het tweede vereiste is het propageren van ultranationalisme, wat volgens Griffin inhoudt dat het belang van de staat of van het eigen volk werkelijk boven alles wordt gesteld. Het derde vereiste is de mythe van de decadentie. Volgens het fascisme raakt de natie verrot door het liberalisme en dient zij daarom dan ook (met geweld) omvergeworpen te worden.

Anders dan bij Paxton voldoen bij **Griffin ▼** ook andere bewegingen dan de nazi's en de Italiaanse fascistten aan de fascisme-kriteria omdat zij aan de drie vereisten voldoen, zoals bijvoorbeeld de NSB, de Kroatische fascistische beweging Ustaša[5] en de Noorse fascistische beweging Nasjonal Samling.

Vergelijking islam en fascisme

Nu we hebben gelezen wat het fascisme is en hoe we een fascistische beweging kunnen herkennen, kunnen we bezien of de islam aan de vereisten van Griffin voldoet. Aangezien Paxton zelf al heeft gezegd dat alleen de nazi's en de Italiaanse fascistten aan zijn eigen vijf-fasen-model beantwoorden, lijkt het mij vrij overbodig om zijn model op de islam toe te passen. Laten we voor het gemak de meest fundamentalistische stroming binnen de islam nemen: het salafisme. Het salafisme, of de Saudi-Arabisch variant daarvan, het wahabisme, wil teruggaan naar de "zuivere" en "oorspronkelijke" variant van de islam, zoals de eerste drie generaties moslims leefden in de begintijd van de islam.

We pakken het drie-vereisten-model erbij: de "palingenesis", we zouden kunnen stellen dat een fundamentalistische interpretatie van de islam aan het eerste vereiste voldoet. De salafisten streven immers

naar de wedergeboorte van de islam, die moet teruggaan naar de zuivere basis van de koran. Strikt gesproken kan de islam niet aan het eerste vereiste voldoen, omdat het de wedergeboorte van een geloof betreft en niet van een volk of een natie. Extremistische stromingen van de islam zoals gepropageerd door IS en Al-Qaida streven naar een kalifaat dat een religieuze staat is en dus eigenlijk meerdere landen omvat. Dit is niet verenigbaar met de wedergeboorte van een land of een volk. Daar komt nog bij dat iedereen die zich bekeerd heeft tot de islam lid zou kunnen worden van deze groepen en het kalifaat, als je maar de grondslag van (hun interpretatie) van de islam onderschrijft. Alleen als we Griffin's begrip van wedergeboorte ruimer interpreteren kunnen we zeggen dat de islam aan het eerste vereiste voldoet.

Als we kijken naar het tweede vereiste: het propageren van ultranationalisme, dan voldoen islam en salafisme daar niet aan, omdat deze niet het belang van de staat of het eigen volk als hoogste prioriteit zien, maar het geloof. Terroristische groepen zoals IS en Al-Qaida zien het liefst alle naties op Aarde verdwijnen en plaatsmaken voor één wereldkalifaat waar Allah het hoogste gezag heeft en de wetten van de sharia boven alles staan.

Laten we dan ook nog even naar het derde vereiste kijken, "de mythe van de decadentie", hier zien we wel sterke overeenkomsten tussen het fascisme en de islam. De salafisten vinden de tegenwoordige wereld verrot door het (westers) liberalisme dat uitmondt in decadentie. Ook hebben jihadistische stromingen geen moeite met het door middel van geweld omverwerpen van de door liberalisme verrotte naties. Het puriteins weren van "decadentie" zoals emancipatie van de vrouw, homoseksualiteit, travestie, pornografie en "erotisch theater" komt zowel voor bij salafisten als fascistten.

We hebben dus geconstateerd dat de fundamentalistische interpretatie van de islam strikt gesproken slechts aan één vereiste voldoet, namelijk het derde, en met een wat bredere interpretatie ook aan het eerste vereiste. Aangezien de (fundamentalistische) islam dus niet aan alle drie door Griffin gestelde eisen voldoet, kunnen we concluderen dat volgens zijn model de islam niet fascistisch is.

Verdere verschillen tussen de islam en het fascisme

De islam komt dus niet door de modellen van Paxton en Griffin heen, ik wil graag ook verdere verschillen benoemen tussen de islam en het fascisme.

Een belangrijke steunpilaar van het fascisme is het "leidersbeginsel" of, zoals de nazi's het noemden, het "Führerprinzip". Het leidersbeginsel gaat ervan uit dat het woord van de Leider boven elke geschreven wet staat. De Leider heeft altijd gelijk, weet altijd het juiste, kan altijd het goede van het kwade onderscheiden. Blinde gehoorzaamheid aan de Leider is geboden. De Leider is *Judge, Jury, Executioner* en kan nooit een foute beslissing hebben gemaakt. Een berucht voorbeeld van het leidersbeginsel is toen Mussolini zijn variant van de Tien Geboden maakte met het tiende gebod dat luidde: Mussolini heeft altijd gelijk.

Propagandatentoonstelling in fascistisch Italië uit 1938, de zin onderaan in het Italiaans betekent: "Mussolini heeft altijd gelijk".

Het leidersbeginsel hangt sterk samen met sociaaldarwinisme, totalitarisme en militarisme. De islam en zeker het salafisme verwerpen het Leidersbeginsel met kracht. Persoonsverheerlijking is namelijk ten strengste verboden binnen de islam. Als het afbeelden van de profeet Mohammed al een ernstige zonde is, dan is overal plaatsen van het gezicht van Hitler/Mussolini al helemaal taboe. Volgens de islam is ook de Leider niet de hoogste wet maar de koran. De Ayatollah zou nooit vanuit eigen gedachten mogen beslissen wat het verschil tussen goed en kwaad is. Hij doet dat namelijk altijd gebaseerd op de verzen van de koran. Ook het al eerder besproken (ultra)nationalisme is niet te rijmen met de islam. Het nationalisme gaat namelijk ervan uit dat een volk een sociaal-culturele eenheid is die beschermd dient te worden. Je kan niet zomaar lid worden van de natie, zeker niet bij het ultranationalisme waar lidmaatschap van de natie afhangt van ras[6]. Dit in tegenstelling tot de islam waartoe iedereen zich kan bekeren.

Verder zien we dat de islamitische maatschappij sterk gebaseerd is op een cultuur van clans en stammen, met verdeelde machtsstructuren, lokale loyaliteiten en besluitvorming gebaseerd op consensus; dit alles is moeilijk te rijmen met fascisme.

Conclusie

Nu we hebben doorgenomen wat fascisme is en hoe het te herkennen is, en we de verschillen met islam hebben besproken, kan ik niets anders concluderen dan dat de islam niet fascistisch is. Dat neemt niet weg dat de islam een gewelddadige, intolerantie, misogyne, homofobe religie is met veel bloed aan haar handen, maar dat maakt deze religie nog niet fascistisch.

Griffin zei op de vraag of Trump een fascist is: "Je kan een racist zijn, je kan een vrouwenhater zijn, je kan een antisemiet zijn, je kan het allemaal tegelijk zijn en evengoed geen fascist zijn". Laten we dan, zoals Anton

van Hooff al in zijn artikel zei, fascisme niet als scheldwoord gebruiken als het nergens op slaat. Het fascisme en het nationaalsocialisme zijn in 1945 verslagen ten koste van meer dan 50 miljoen doden, maar het gevaar blijft altijd op de loer liggen als we niet waakzaam zijn. Uit onderzoek is gebleken dat een op drie Europeanen weinig tot niets van de holocaust weet. 20% van de Europese jeugd heeft nog nooit van het woord holocaust gehoord. In Amerika weet 41% van de populatie en 66% van de jongeren niet wat Auschwitz is. Dit zijn schrikbarende cijfers en juist daarom moeten we, nu de generatie die de Tweede Oorlog heeft meegemaakt steeds meer verdwijnt, niet het woord fascisme vervuilen tot scheldwoord. Een vrijdenker moet religie ontmaskeren en bestrijden net zoals hij fascisme moet bestrijden, er zijn al te veel vrijdenkers gestorven door deze twee kwaden. Laten we daarom waakzaam en weerbaar blijven maar wel met de juiste woorden.

Naar aanleiding van: Zeven vormen van atheïsme *Frans Couwenbergh*

Beste Enno Nuy, ik heb zojuist je fraaie website bezocht en gezien dat je al 15 jaar je gelezen boeken bespreekt. Bij je bespreking van John Gray's recente boek *Zeven vormen van atheïsme* (2018, vert. Spectrum 2019) moet mij iets van het humanosofenhart.

Ik ben het geheel met je eens dat Gray, hoewel zelf atheïst, weliswaar Richard Dawkins wegzet als een gelovige, maar dat hij zelf geen duidelijkheid verschaft over wat dan een verkieslijker vorm van atheïsme zou zijn. Anderzijds vind je dat Gray atheïsten terecht wegzet als gelovigen, aangezien deze **gelooven in de menselijke vooruitgang**. Je eindigt je bespreking zelfs met de aan ons, Vrijdenkers, gerichte aansporing: "En laten we vooral afzien van enige vooruitgangsgedachte." Dat je daar aan toe voegt: "een heilstaat zullen we nooit bereiken, we blijven ploetersaars," daar kan ik overigens wél in meegaan. Maar dat je al vroeg in je bespreking over de cultuurpessimist Gray schrijft, dat jij je net zo min als Gray beschouwt als iemand die gelooft dat de mensheid zich geleidelijk ontwikkelt in de richting van een betere wereld, dat valt me dus als Vrijdenker nogal koud op het dak. Ik denk dat ik niet de enige ben.

De ondertitel van Gray's boek is: *Een zoektocht om het mens-zijn te begrijpen*. Hiermee lijkt hij gehoor te willen geven aan de ultieme opdracht die Kant aan het einde van zijn leven aan de filosofie had meegegeven: het 'in kaart brengen' van de mens. Een opdracht waar de filosofie (en dus ook het humanisme), door het beland-zijn in *postmodernistisch* vaarwater, tot nu toe niet aan toe gekomen is, en waar, van een hyper-postmodernist als Gray, weinig van te verwachten valt. Dat laatste blijkt al meteen in jouw bespreking. Daar stelt Gray dat

[1] Corporatisme is een politieke ideologie die tot doel heeft het organiseren van een samenleving gebaseerd op coöperatieve groepen, zoals agrarische, militaire, vakbonds- en wetenschappelijke groepen en gilden op de basis van hun gezamenlijke belangen. Het idee is dat als iedere groep zijn aangewezen functie uitvoert de samenleving als een menselijk lichaam (corpus) harmonieus functioneert.

[2] Robert O. Paxton, *The Anatomy of Fascism*, 2004.

[3] Griffin bedoelt hiermee dat fascisme niet gebonden is aan maatschappelijke klasse, maar alle klassen omvat.

[4] Roger Griffin, *The Nature of Fascism*, 1991.

[5] Meer informatie over de Kroatische Ustaša beweging kunt u lezen in een interessant artikel geschreven door Jan Willem Nienhuys genaamd: "De roomse holocaust" (De Vrijdenker 2018-05).

[6] Het bepalend zijn van ras voor het bij de natie horen, kennen we ook wel onder het nazibegrip "Volksgemeinschaft".

een vooruitgangsgedachte **strijdig is met het beginsel van de evolutie**, die immers "**de drijvende kracht is achter het ontstaan van dit universum**."

Maar, beste Gray, voor zover onze disciplinewetenschappers nu gevorderd zijn, ontstond "dit universum" 13,5 miljard jaar geleden met een Oerknal, en moest de evolutie als drijvende kracht nog 9 miljard jaar geduld hebben tot er in één van de miljarden sterrenstelsels zich een zonnestelsel vormde met een miniplaneetje waarop *leven* ontstond. Pas toen kon de evolutie als drijvende kracht losgaan. (Moet ik hem daar nou op wijzen, Enno? Nou, kennelijk ben jij zo gecharmeerd van Gray's cultuurpessimisme dat je deze domme stelling laat passeren. Dus ga ik nog even door.)

Maar, beste Gray, je hebt het toch over de atheïsten? Net als jij een evolutie-product van dierlijk *leven* op dit unieke planeetje Aarde? Een mensaap nog wel. Wat? een mens zelfs. Met een menselijke natuur, waarin alle drie de stadia van zijn evolutie nog volop als neigingen (instincten, drijfveren) werkzaam zijn?

Te weten ten eerste de ikke-ikke-neiging van zijn primitiefste *levensvorm* als bacterie: graaien wat je kunt aan energie (vrijwel alle energie komt van Zon) ter in stand houding en voortplanting van het eigen organisme.

Vervolgens de 'eigen volk eerst'-neiging van zijn groepsdieren-*levensvorm* (groepsdieren slagen beter in het in standhouden en voortplanten van het eigen organisme door dit in groepsverband te doen dan ieder in z'n eentje, maar dan moet die groep wel sterker zijn dan concurrerende groepen; daartoe moeten de individuen ervan de eigen ikke-ikke-neiging intomen; ze

dienen samen te werken, zichzelf in de situatie van de ander te kunnen verplaatsen, kortom allemaal sociale eigenschappen die Frans de Waal in zijn boek *Van Nature Goed* (1996) zo goed beschreven heeft bij chimpansees; sociaal gedrag, maar alleen ten opzichte van leden van de eigen groep – andere groepen zijn concurrenten, dus vijanden.

Tenslotte het mens-zijn waar je naar op zoek bent Gray, dummie-postmodernist dat je bent – want zelfs een disciplinewetenschap als astronomie negeer je.

Het mens-zijn is een vorm van *culturele* evolutie. In mijn boekje *DE MENS voor dummies* (moet ik nog een uitgever voor vinden) maak ik aannemelijk dat wij, mensen, heel aparte dieren zijn geworden in de dierenwereld en waardoor dat zo gekomen is. Dat we héél lang héél harmonisch en in kleine groepjes hebben geleefd, een harmonie zowel met elkaar als binnen het geheel van de natuur. Een harmonie die dermate lang ons mens-zijn heeft gekenmerkt dat we er nog steeds van *nature* toe geneigd zijn.

Dat in één van die groepjes het cultuurtje van het gaan verrijken van hun groepsdieren-communicatie met *namen voor de dingen* heeft plaatsgevonden; hetgeen er toe geleid heeft dat ze heel anders in het *leven* zijn komen te staan dan alle overige dieren; want hierdoor zijn ze zich op het pad gaan begeven van het steeds beter *begrijpen* van de dingen, een pad van geleidelijke **voortgang**. Daar ben jij dus een product van, Gray, net als iedereen vandaag. Het succes ervan heeft er toe

geleid dat we ons zijn gaan voortplanten als konijnen, en dat we op de paradijselijke plekken van ons planeetje met elkaar in oorlog zijn geraakt.

En oorlog maakt mannen belangrijk (nou ja, de vrouwen hebben de mannen het gevoel gegeven dat ze héél belangrijk waren en dat is die dommekrachten in de kop gestegen, zo moet je het zien). Dat is van kwaad tot erger geworden want die twee primitievere neigingen kregen nu weer alle kans.

Beste Enno, kennelijk zou ook jij iets kunnen opsteken van mijn boekje *DE MENS voor dummies*. Ik begon er twee jaar geleden mee en toen telde het nog maar 80 bladzijden, inclusief de vele plaatjes. Maar omdat de disciplinewetenschappen maar blijven doorwroeten en mijn boekje daar op is gebaseerd, telt het inmiddels 120 bladzijden -- ik kan het niet laten ("we blijven ploeteraars", dat zei je al) om ook daar in de 'waan van de dag' bij te benen. Ik stuur je het manuscript graag toe, want elke beoordeling ervan (en ik ben nog al zeker van mijn zaak) is welkom om daarmee een volgende uitgever bij zijn aarzeling over de streep te trekken, dan wel de inhoud ervan gunstig te laten beïnvloeden. Ik print het zo voor je uit en maak er een leuk boekje van want dat is een speciale hobby van me. Aan andere belangstellende Vrijdenker-lezers wil ik het als pdf toesturen. Mijn mail-adres is fcouwenb@mens2000.nl.

Borrelpraat over religie

Het geval van Harari's *Sapiens* (1)

Jan Willem Nienhuys

Sapiens door de Israëlische geschiedenisprofessor Yuval Noah Harari verscheen in Nederland in 2014, maar de oorspronkelijke Engelse versie was getiteld *From animals into gods* (2012) en nog een jaar eerder was het Hebreeuwse boek getiteld *Kizor tol ha-enoshut* (Een korte geschiedenis van de mensheid) al verschenen. Op de omslag staan aanbevelingen door Barack Obama, Bill Gates en Mark Zuckerberg.

Op diverse websites kunt u kritische recensies lezen, en het boek is inderdaad een opeenstapeling van pseudowetenschappelijke borrelpraat. Sorry dat ik het zo cru formuleer.

Voor *De Vrijdenker* zal ik me proberen in te houden. De eerste acht hoofdstukken (tot aan p. 175) gaan over mensen van lang geleden: eerst jager-verzamelaars en daarna landbouwers. Weinig nieuws. In hoofdstuk 12 wordt religie aangekondigd als een grote harmonisator van de mensheid. Harari denkt dat religie een noodzakelijke sociale orde legitimeert: 'Religie kan dus gedefinieerd worden als een systeem van normen en waarden dat gebaseerd is op het geloof in een bovenmenselijke orde' (p. 226). Daarmee schaar Harari

zich onder degenen die denken dat normen en waarden het wezen van religie zijn.

Reliparasieten

De antropologen Pascal Boyer en Scott Atran zien dat anders en zij hebben religies bestudeerd. Religie draait om serieus geloof in iets volstrekt tegenintuïtiefs (zoals onzichtbare mensen of levende doden) waarvoor geen goed bewijs is (in tegenstelling tot microben of kwantumfysica, die ook tegenintuïtief zijn, maar waarvoor wel bewijs is). De meeste religie wordt georganiseerd door bedienaars die pretenderen te kunnen bemiddelen tussen goden en gelovigen. Zij bieden zowel verklaringen voor dagelijkse tegenslag zoals ziekte, dood en misoogst, als pasklare oplossingen in de trant van 'de vooroudergeest is beledigd maar kan gunstig gestemd worden als je doet wat wij zeggen'. Deze sociale parasieten hebben een groot arsenaal aan technieken ontwikkeld om de gelovigen emotioneel te binden en te voorkomen dat zijzelf als profiteurs worden ontmaskerd.

Dat er normen en waarden bestaan in een menselijke maatschappij, kan men beschouwen als een natuurgegeven. Samenwerking is essentieel in elke menselijke maatschappij. Het grootste gevaar is de dief die wel profiteert, maar zelf niets doet voor het gemeenschappelijk belang. Daarom doen we moeite om klaplopers en leugenaars te ontmoedigen of, beter, aan te moedigen om zich aan

onze regels te houden. Dat mensen het oplichters en dieven en erger betaald willen zetten, is niet meer dan natuurlijk. Ons goed ontwikkelde vermogen om ons in te leven in anderen ('Theory of Mind') heeft in de meeste grote beschavingen geleid tot de gulden regel 'Wat gij niet wilt ...'.

Er is geen denkbeeldige bovenmenselijke orde nodig om tot een werkzame samenleving te komen, maar een van de vele klantenbindingsmethoden van de reliparasieten is dat ze beweren dat zij de moraal hebben uitgevonden. Het gevolg is dat de gefantaseerde wetten een hoop schadelijke onzin bevatten, zoals doodstraf voor werken op de officiële rustdag of homoseksualiteit. Een andere relitric is dat men de machthebber vleit, zodat die het idee krijgt speciaal door de goden te zijn uitverkoren.

Reliparasieten hebben er belang bij dat hun goden een zo groot mogelijke actieradius hebben, en als ze machthebbers van grote rijken voor hun karretje proberen te spannen, dan kunnen ze niet aankomen met de boomgeest van de linde van Nergenshuizen. Ze gebruiken dezelfde verkoopmethoden als grote bedrijven: hun product is overal verkrijgbaar en voldoet overal aan dezelfde standaarden en de merknaam is als het even kan ook synoniem met het product en de klant wordt indringend gewaarschuwd: 'Hoed u voor namaak.' Een religie is dus een soort bedrijf dat alle inkomsten uit verkoop besteedt aan reclame.

De expansiedrift die we bij vele bedrijven zien, heet 'zendingsdrang' als het over religie gaat. Harari schrijft die noodzaak van zendingsdrang toe aan een verlangen om de normen en waarden over vele bevolkingsgroepen te verbreiden. De expansiedrift vloeit echter voort uit de intrinsieke waardeloosheid van de diensten van de godsdienstige leiders. Omdat de diensten waardeloos zijn, wordt vol ingezet op alle andere mogelijkheden om de kudde bijeen te houden. Een befaamd voorbeeld uit 1954 laat zien dat als het door een sekte voorspelde eind van de wereld niet komt, de groep niet uiteenvalt, maar juist de blijde boodschap energiek gaat verkondigen.

Rommeltje

Sommige dingen die Harari vertelt over de ontwikkeling van religies snijden wel hout. Het christendom heeft veel te danken aan het dualisme. Dat kwam in het Midden-Oosten op met Zarathustra of Zoroaster. De ellende in de wereld wordt verklaard als een strijd tussen een goede en een kwade god. Die strijd is nog

steeds gaande, maar uiteindelijk zal het goede overwinnen in de eindstrijd. Het christendom begon als joodse sekte die dacht dit spoedig zou gebeuren. Dit aspect verwaterde van lieverlede, maar in het praktische christendom speelt het geloof aan Satan nog steeds een rol.

Terecht wijst Harari erop dat het christendom logisch gesproken een rommeltje is met in het bijzonder natuurlijk het onzinnige van een almachtige, algoede en alwetende oppergod die het kwaad en de vrije wil toelaat. Trouwens ook het geloof dat mensen een ziel hebben die na de dood voortleeft, is in strijd met het oorspronkelijke idee dat alle doden pas weer levend worden door de macht van God tijdens het Laatste Oordeel. Harari's kritische opmerkingen over het christendom worden hem uiteraard niet in dank afgenomen door christelijke recensenten.

Nazi-humanisten

Harari schijnt tweemaal daags een Vipassana-meditatie te beoefenen. Vipassana betekent dingen zien zoals ze echt zijn. Er is weinig van te merken in dit boek dat hij dingen ziet zoals ze zijn. Hij besteedt uitvoerig en sympathiek aandacht aan de boeddhistische leer. Hij vat de normen en waarden van het boeddhisme weliswaar op als bovenmenselijk – dus volgens hem religie – maar niettemin als het gevolg van een universele natuurwet. Het gaat om de 'natuurwet' dat lijden ontstaat door verlangen. Hij bagatelliseert dat het boeddhisme allerlei opvattingen heeft over zielen en reïncarnatie en dat boeddha's en bodhisattva's er een belangrijke rol in spelen.

Maar dan slaat hij op p. 245 weer op hol. Daar bespreekt hij drie 'natuurwetreligies'. Hij bedoelt daar geen varianten van Transcendente Meditatie mee, en de natuurwet is ook niet die van het boeddhisme. Het gaat om drie versies van humanisme. Wat verstaat hij onder humanisme? 'Humanisten geloven dat de unieke aard van *Homo sapiens* het belangrijkste van alles in de hele wereld is en bovendien bepalend voor de betekenis van alles wat er in de wereld gebeurt' (p. 247).

Als je religie opvat als 'normen en waarden gebaseerd op een bovenmenselijke orde', waarom is het humanisme dan een religie? Volgens Harari is 'het mensdom' iets bovenmenselijks. Nou, zo kan ik het ook. Dan is Nederlanderschap ook een religie. Onze normen en waarden zijn onder meer vastgelegd in onze wetten. Inderdaad suggereert Harari op p. 247 dat nationalisme óók een geloofsopvatting is, die hij in hoofdstuk 18 verder zal bespreken, maar in dat hoofdstuk is hij alweer vergeten dat hij nationalisme zou duiden als religie.

Mogelijk zal het idee van normen en waarden voortvloeiend uit een natuurlijke mensopvatting de lezers van *De Vrijdenker* als een redelijke omschrijving van het humanisme voorkomen. Maar Harari bedrijft hier veganistische propaganda. Hij moet namelijk niets hebben van 'humanisme' – *Sapiens first* – dat de gruwelen, 'wreedheid [die] zijn weerga niet kent' (p. 407) van de bio-industrie mogelijk maakt. Het humanisme, zo stelt hij, valt uiteen in drie kampen die elkaar heftig bestrijden. Het eerste kamp is het liberaal of vrijzinnig humanisme, waarvoor het heilige in de mens en de vrijheid van het individu het hoogste gebod is. Dat is wat raar geformuleerd, maar de murw

gebeukte lezer leest wellicht over de details heen. Even verderop (p. 274) zegt **Harari** waarom dat vrijzinnig humanisme verwerpelijk is: het 'stoelt op een dogmatisch geloof in de unieke waarde en rechten van de mens, een doctrine die gênant weinig gemeen heeft met de beschikbare wetenschappelijke feiten over *Homo sapiens*.'

De andere twee vormen van humanisme zijn iets minder fout. Die negeren de wetenschap niet, maar ze verabsoluteren één bepaalde wetenschappelijke waarheid (ook p. 274). Het gaat om het sovjet-communisme en het nazisme!

Waarom is het communisme een religie volgens Harari? *Das Kapital* is het heilige boek van deze religie, er zijn speciale feestdagen en er is diep geloof in een eindstrijd waarin het goede (het proletariaat) zal zegevieren. Dat is raar, want als normen en waarden de essentie zijn van religie, waarom zou een heilig boek of een eindstrijdgeloof iets typisch religieus zijn? De enige communistische waarde die Harari noemt is 'gelijkheid van alle mensen'.

Allerlei religieuze methoden zoals heilige boeken, een hiërarchische organisatie, kinderindoctrinatie, wonderverhalen, theologie om de onzinnige leer nog wat cachet te geven, feestdagen, rituelen, de inzet van kunst, bevordering van een warm saamhorigheidsgevoel, en de meedogenloze vervolging van afvalligen zijn ook buiten religies uitstekend toepasbaar. Maar dat is allemaal franje. De kern van de communistische leer is ongeveer dat de zeggenschap over de productiemiddelen toebehoort aan het proletariaat. Je kunt het daar niet mee eens zijn, maar er komen geen levende doden, onzichtbare mensen, sprekende dieren of magische objecten of andere contra-intuïtieve zaken in voor. Dus is het communisme geen religie.

Harari's reden om het 'evolutionair humanisme' (= nazisme) een religie te noemen is dat – alweer volgens hem – het centrale leerstuk van de nazi's was dat de evolutie van de *Übermensch* bevorderd moest worden. Onzin. Het nationaalsocialisme was in de eerste plaats Duits nationalisme, dat opriep tot wraak wegens het verraad van de internationale socialisten (= communisten) en het kosmopolitisch internationalisme (= joodse samenzwering), die samen Duitsland vernederd hadden en er in Versailles nog een schepje bovenop gedaan hadden. Lezing van *Mein Kampf* wekt trouwens de indruk dat voor de auteur joden en bolsjewieken een pot nat waren en dat de Russische revolutie een activiteit van de joodse samenzwering was. De nazi's stelden de Duitse staat praktisch gelijk aan het Duitse ras. Mogelijk is Harari's vreemde idee ontstaan doordat hij de onzin die in *Mein Kampf* over biologie gedebiteerd wordt serieus neemt. Zijn bewijs is in elk geval een biologieboek uit 1942 voor de middelbare school dat *Mein Kampf* citeert. Maar die klatskoek was als het ware slechts een theologische saus over rabi te rancune.

Een van de kenmerken van fascistische regimes is dat ze behaaglijk aanschurken tegen de dominante religie en zichzelf afficheren als de verdedigers ervan, wat die religies zich doorgaans laten welgevalen. De nazi's passen in dit patroon. Ze bedienden zich ook rijkelijk van in religies gangbare klantenbindingstactieken. Maar daarmee is het nazisme nog geen religie: het Duitse ras is weliswaar een onzinnig concept, maar niet zo volslagen tegenintuïtief als een onzichtbare mens. Je kunt blonde Duitsers gewoon zien, en vliegen zoals Superman kunnen ze geen van alle.

Confucianisme

Harari noemt op p. 240-241 enkele religieuze stromingen die minder waarde aan goden hechtten, onder meer het confucianisme in China en

het stoïcisme, cynisme en epicurisme in het Middellandse Zeegebied. Hij gaat daarna diep in op het boeddhisme. Over de meest succesvolle atheïstisch-humanistische stroming ooit, het confucianisme, zegt hij niets. Dat zal ik dan maar doen.

Het confucianisme beïnvloedde de Chinese maatschappij diepgaand vanaf ongeveer 200 v.o.j. en is nog steeds springlevend. Er is wat voor te zeggen dat onze eigen Verlichting enorm werd geïnspireerd door de ontdekking dat een wereldrijk prima bestuurd kon worden door vrijwel godloze filosofen die in elk geval niets te maken hadden met een dominante kerk. Bayle, Locke, Voltaire, Leibniz en Montesquieu waren zeer onder de indruk van wat ze over China vernamen.

Confucius, ongeveer een tijdgenoot van Pythagoras, bracht duidelijk onder woorden dat hij niets te maken wilde hebben met het bovennatuurlijke: het leven is al ingewikkeld genoeg, wat zal ik me bemoeien met de dood? Hij schuwde te spreken over wanorde, geweld, paranormale gebeurtenissen en goden. (1) Zijn leringen waren van meet af aan bedoeld als adviezen aan heersers hoe het land te besturen. Hij had diverse concurrenten, onder wie de legalisten. Die legden de nadruk op strenge wetten. Confucius schetste de ideale maatschappij die wonderwel lijkt op een Europese sociaaldemocratische verzorgingsstaat: jonge mensen krijgen allemaal goed onderwijs en daarna werk, de zorg voor kinderen en ouderen is goed geregeld. Weduwen, wezen en ouderen zonder kinderen hoeven zich geen zorgen te maken en het land wordt beschouwd als gezamenlijk eigendom van allen. 's Nachts de deur op slot doen is niet nodig.

Zolang het nog niet zover was, moesten rechtvaardigheid, liefdadigheid, eerbied voor de ouders en betrouwbaarheid gecultiveerd worden en ook de juiste rituelen met de juiste muziek in de omgang tussen personen met verschillende status. Dat laatste spreekt ons misschien minder aan. Confucius zei dat regeren door strenge wetten en dwang niet zou werken. Dan wordt de overheid de vijand van de gewone man en de burgers ontwikkelen geen schaamtegevoel, alleen angst. Nee, de koning moet leiden door morele perfectie en zo

navolging bevorderen. Omdat de mens van nature een morele inslag heeft, hoef je die alleen maar te stimuleren. Het klinkt nogal optimistisch.

Mencius leefde twee eeuwen na **Confucius**. Hij werkte diens ideeën verder uit. Hij schreef dat bijvoorbeeld de relatie tussen koning en ambtenaar goed moet zijn. In het bijzonder moet de koning bedenken dat hij zijn ambtenaren (ook ministers) moet koesteren alsof het zijn eigen ledematen zijn, en dat hij moet leiden door het goede voorbeeld te geven. De koning heeft de opdracht tot regeren van de hemel gekregen, maar men moet bedenken dat de hemel ziet wat de mensen zien en hoort wat de mensen horen. Dus als het volk ontevreden is, is dat een teken dat het mandaat van de hemel vervallen is, en dan is het volk bevoegd, ja verplicht om in opstand te komen en de corrupte heerser te verwijderen. De hemel is dus enerzijds een vaag abstract begrip, maar het mandaat van de hemel is anderzijds heel concreet de tevredenheid van de bevolking. Het concrete bestuur werd verzorgd door veel te delegeren aan lagere overheden; de keizer bracht zijn dag door met luisteren naar zijn ambtenaren. De Chinese confucianist zou niet begrijpen waarom Harari de koninkrijken en keizerrijken van weleer omschrijft als afperssyndicaten met de koning als *capo di tutti* (p. 385).

De Han-dynastie (vanaf 206 v.o.j.) adopteerde de confucianistische beginselen, overigens vermengd met een flinke portie legalisme. De adel – die altijd voorop hoorde te gaan in veldslagen – had in de eerdere oorlogen tussen de afzonderlijke Chinese staatjes het loodje gelegd, dus daar kon men geen beroep op doen

voor het landsbestuur. Ambtenaren werden daarom uitgekozen op grond van examenprestaties, een systeem dat in de negentiende eeuw door de Britten werd gekopieerd. Humanistische waarden zijn niet gebaseerd op een hoger beginsel. Het is de humanist zelf die een beeld schetst van de ideale maatschappij. Uiteraard

moet dat aansluiten bij wat mensen spontaan als redelijk ervaren. Om dat ideaal te bereiken zal hij genoeg anderen moeten vinden die zeggen: 'Ja, dat wil ik ook, zo gaan we het doen.' Het confucianisme had het geluk dat de eerste heerser van Han, **Han Wudi**, er wat in zag. Het werkte kennelijk zo goed dat het tot nu toe zijn invloed doet gelden. Nog steeds maken bestuurders in China carrière doordat ze als bestuurder beter presteren dan hun collega-bestuurders.

Confucianistische waarden zoals respect voor gezag, tolerantie, zelfbeheersing, beleefdheid en vooral liefde voor ouders en familie zijn nog steeds belangrijk in China. Dat respect voor gezag kan natuurlijk heel verkeerd uitpakken als het gezag niet deugt (de

deugzaamheid van de leider is een hoeksteen van het systeem). 40 miljoen Chinezen stierven van de honger tijdens de 'Grote Sprong Voorwaarts', en dat kwam doordat velen bereid waren de idiote instructies van Mao Zedong slaafs op te volgen.

Een der belangrijke confucianistische klassieken is de *Daxue* (Grote Leer), een kort essay dat indringend zegt dat zelfverbetering door studie de sleutel is tot harmonie in de maatschappij. IJverige studie wordt enorm belangrijk gevonden. Vandaar dat Chinese studenten zich naar westerse begrippen onvoorstelbaar uit de naad werken. Ze wedijveren met elkaar, de beste prestaties bij examens geven de beste kansen voor later. Dat is nog steeds zo.

De oudere versies van het confucianisme waren niet ideaal, en het cultiveren van relaties kon onttaarden in een starre opvatting dat iedereen zijn plaats moest kennen, wat gemakkelijk tot bijvoorbeeld onderdrukking van vrouwen kon leiden. Het werkte ook in de hand dat kooplieden een lage sociale status hadden. Op beide punten is China veranderd. Voorschriften voor de juiste rituele muziek bij officiële gelegenheden zijn ook afgeschaft. Een rationalistisch stelsel normen en waarden kan nu eenmaal makkelijk worden aangepast als het niet in religie verankerd ligt.

In de twaalfde eeuw ontstond het neoconfucianisme

van met name **Zhu Xi**. Deze verzette zich tegen taoïstisch en boeddhistisch bijgeloof, maar voegde een hoop metafysische flauwekul over yin en yang en het 'hoogste principe' (*taiji*) aan het confucianisme toe. Toen in 1368 de Mongoolse bezetters waren verjaagd, keerde de Ming-dynastie terug naar vroeger toen alles beter was en voortaan was het neoconfucianisme het

enige examenonderwerp. Die leer pretendeerde dat ze de hele wereld uit oerprincipes kon verklaren. Om ambtenaar te worden, moest je dus een hoogdravend opstel kunnen schrijven waarin om het even wat werd behandeld op basis van de theorie van yin en yang en met zoveel mogelijk citaten van eeuwenoude schrijvers. Toen kwam de intellectuele ontwikkeling in China knarsend tot stilstand. De gevolgen konden niet uitblijven.

1. Beroemd is de boze brief (819) van Han Yu aan de keizer, die een relikwie van Boeddhisme (een vingerkootje dat na de crematie was overgebleven) vereerde. Een serieuze confucianist, schreef Han Yu, en dus zeker de keizer, hoorde zo'n vies stukje bot van een lijk gewoon weg te gooien, want anders gaf hij helemaal het verkeerde voorbeeld aan de bijgelovige burgers. Dat barbaarse buitenlandse boeddhisme snapte niets van de relatie tussen keizer en volk. Weg ermee! De keizer was *not amused*. Maar zo'n 15 jaar later remde de overheid de expansie van het boeddhisme krachtig af. Het vingerkootje is er nog steeds, in de Famen-tempel te Xian. Het werd, nog steeds in zijn relikwiedoos, in 1987 teruggevonden in een nabije crypte onder een ingestorte pagode.

The meaning of belief

Religion from an atheist's point of view, Tim Crane

Nico Krijn & Manuel Nepveu

Tim Crane heeft zijn katholieke opvoeding afgezworen. Hij is tegenwoordig overtuigd atheïst. Er is niets achter de wereld van ons alledaagse bestaan en het transcendentale bestaat voor hem niet. Crane merkt op dat volgens atheïsten als Richard Dawkins, Daniel Dennett en Anthony Grayling religie gebaseerd is op natuurkundige onjuistheden, op drijfzand dus, en dat uiteindelijk de wetenschap het geloof zal uitschakelen. Dennett, bijvoorbeeld, definieert religie als een sociaal systeem waarbij mensen in een bovennatuurlijk wezen geloven, dat gehoorzaamd dient te worden. Het idee van zo'n bovennatuurlijk wezen is volgens Dennett de spil waar de religie om draait. Bovendien is religie irrationeel en veroorzaakt veel problemen in de wereld.

Crane op zijn beurt definieert religie als een systematische verzameling van ideeën. Het is een zoeken naar de betekenis van ons leven als een geheel, door het samen beleven van rituelen. Hij definieert twee begrippen om greep te krijgen op de veelheid en diversiteit van religie: de 'religieuze identificatie' en 'religieuze impuls'. De 'identificatie' is het besef bij een geloofsgenootschap te horen. In een religieus ritueel worden handelingen en woorden steeds weer herhaald. Dat geeft een onderlinge binding, waarbij je ervaart in een eeuwenoude traditie te staan. Je maakt deel uit van een sociaal netwerk, waarover niet onderhandeld hoeft te worden. Het is als behoren tot een familie. De relaties moeten worden onderhouden; dat betekent naar de kerk gaan en deelnemen aan de rites. De 'impuls' is het verlangen te leven in harmonie met het transcendentale dat niet te vatten is, dat altijd

ongrijpbaar blijft. Voor gelovigen hoeft het bestaan van god niet verklaard te worden. Religie gaat voor hen over moraal: wat is goed en kwaad, hoe moet een mens handelen?

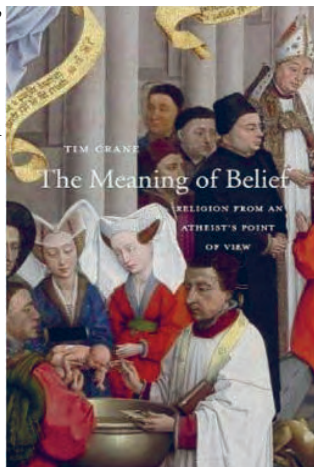
Wetenschappers, daarentegen, stellen hypothesen op en proberen antwoorden te zoeken op feitelijke vragen.

De atheïstische discussie concentreert zich op het godsbestaan - de godhypothese - die voor gelovigen niet interessant is: zij richten zich op de betekenis van hun religie en de waarheid - hoe onbegrijpelijk ook - staat voor hen buiten elke discussie.

Crane denkt niet dat wetenschap de religie zal uitvlakken; hij constateert dat de argumenten van atheïsten niet echt gehoord worden door de gelovigen. Dit wordt veroorzaakt door de totaal verschillende uitgangspunten. Atheïsten beschouwen en behandelen religie als een theorie in een voorwetenschappelijk stadium. Dat nu is volgens Crane een onjuiste opvatting over

wat religie behelst. Crane pleit ervoor dat atheïsten en gelovigen elkaar beter leren begrijpen, een soort van tolerantie waarbij het doel niet is tot 'de waarheid' te komen, maar tot wederzijds respect.

Het komt ons (NK, MN) overigens voor, dat voor het beleven van de 'identificatie' en de 'impuls' een opperwezen in het geheel niet noodzakelijk is. Dawkins brengt naar voren dat wetenschap betekenis en een enorme voldoening kan schenken en daar komt geen bovennatuurlijk wezen aan te pas. Identificatie en impuls zonder bovennatuurlijke poespas!

**Betreffende het artikel
Over Jodenhaat vroeger en nu
van Thomas Spickmann
De Vrijdenker maart, no. 2019-02, p. 8**

Reactie van Enno Nuy

Wat een merkwaardig artikel van Thomas Spickmann. Zonder enige adstructie beweert hij dat het jodendom 'dus zelf een bepaalde medeschuld voor antisemitisme draagt'. Als ik hem goed begrijp komt dat doordat het conflict tussen Israël en de Palestijnen feitelijk een conflict tussen twee monotheïsmen is.

En nadat hij geconstateerd heeft dat de joden zelf medeschuldig zijn aan antisemitisme volgt een verhaal over jongensbesnijdenis bij joden, die erger zou zijn dan

de moslimbesnijdenis. Nou, daar valt wel wat op af te dingen maar dat doen we een andere keer.

Dan vervolgt Spickmann met: *"Dit neemt geenszins weg dat het gruwelijk was wat de joden onder de nationaalsocialisten aangedaan werd en dat dit herdacht moet worden, zij het wel (en nu komt het:) met plaatsing in een bredere historische context"*. Lees ik dit nou echt? Ja hoor, zo staat het er en hij sluit af met de waarschuwing dat men 'het jodendom kritisch moet bezien'.

Persoonlijk ben ik een fervent tegenstander van de Israëlsche politiek tegenover de Palestijnen, zeker sinds de moord op Rabin maar ik ben nog nooit op het idee gekomen dat conflict uitsluitend vanuit monotheïstisch standpunt te bezien. Op het monotheïsme van de Palestijnen valt ook wel het een en ander aan te merken, me dunkt. Men moet dus niet specifiek het jodendom kritisch bezien, maar ieder monotheïsme. En ook het

atheïsme kan niet zonder een kritische beschouwing. En, zo blijkt nu, sommige atheïsten moet men in het bijzonder kritisch bezien!

De opmerking dat joden zelf medeschuldig zijn aan antisemitisme is bizar en verwerpelijk. Zo kunnen we ook de moslims ervan beschuldigen zelf medeschuldig te zijn aan islamofobie. Zich bedienen van zulke grotestappen-snel-thuis-redenaties gaat ten koste van de nuance, de werkelijkheid en de waarheid. Hetzelfde geldt voor de opmerking dat de holocaust alleen in een bredere historische context herdacht zou moeten worden. Wat bedoelt Spickmann daar nou precies mee? Nu klinkt het als: vervelend wat jullie overkwam maar je hebt het er wel een beetje zelf naar gemaakt.

Weerwoord van Thomas Spickmann

Hierbij ga ik in op de reactie van Enno Nuy.

- Voor hedendaagse jodenhaat zie ik een paar oorzaken in het jodendom zelf. Klopt. Enige tijd heeft meegespeeld dat de joodse besnijdenis in Duitsland gelegaliseerd is en dat daardoor onterecht een wettelijk privilege ontstaan is. Bovendien is het conflict tussen Israël en de Palestijnen religieus gemotiveerd. Dat er geen andere factoren bestaan heb ik niet gezegd, maar godsdienst speelt helaas een dominante rol. Dit geldt in Jeruzalem vooral voor het jodendom en de islam, in mindere mate voor het christendom, maar dit laatste maakt het niet beter.
- De betekenis van religie voor deze ellende heeft de Duitse TV-correspondent Gerhard Konzermann, die lang genoeg in het Midden-Oosten zat, in zijn literatuur uitgebreid toegelicht. Dit heb ik in mijn artikel aangegeven.
- Dat de joodse besnijdenis gevaarlijker is dan de islamitische, hebben wetenschappers kunnen aantonen. De Duitse filosoof en humanist Schmidt-Salomon heeft dit in het kader van zijn verzet tegen besnijdenis naar voren gebracht. Dit heb ik in mijn stuk ook vermeld. Mijn ambitie was immers om in ons blad informatie door te geven die in de Nederlandse vrijdenkerij nog niet zo bekend is en op deze wijze aan internationale kennisdeling bij te dragen.
- Herdenking van de holocaust in een bredere historische context betekent dat ter sprake gebracht moet worden dat antisemitisme met alle gevolgen van dien niet pas onder het nationaalsocialisme ontstaan is, maar een eeuwenlange christelijke voorgeschiedenis heeft, dus, dat het christendom daaraan medeschuldig is. Heb ik ook in mijn artikel toegelicht.
- Goed onderbouwde kritiek op het jodendom – daarbij gaat het mij om de religieuze kant ervan – is een noodzaak. Dat men ook andere monotheïstische religies kritisch moet bezien heb ik nooit ontkend, maar dat was in de Vrijdenker-uitgave van maart niet mijn onderwerp.
- Ik geef joden niet de schuld voor de holocaust, wel zie ik een paar oorzaken voor de huidige jodenhaat in de religie zelf, zeker niet bij alle mensen die bij deze groep gerekend worden. Sowieso keur ik haat af omdat deze veel ellende veroorzaakt.
- Tevens is er niets mis mee als men oorzaken voor islamofobie in de islam zelf denkt te ontdekken. Ik kan mij voorstellen dat sommige mensen het in eerste instantie vreemd vinden als zij dingen lezen die eerder

nog niet bekend waren, maar daarom hoeven deze niet verkeerd te zijn. Wat ik schrijf, haal ik immers uit betrouwbare bronnen. In bovenstaande reactie komen opmerkingen en vragen naar voren die overbodig zijn als men mijn artikel goed gelezen heeft. Ik heb alle nodige onderbouwingen en verwijzingen geleverd en heb mij daarom niets te verwijten. Wie mij kent, weet dat het altijd mijn streven is om zuiver te argumenteren.

Ik heb over aandachtspunten geschreven die mijns inziens voor het vrijdenken van mondiaal belang zijn. Zeker kan men op diverse punten uitgebreider ingaan, maar in een tekst die een bepaalde lengte niet mag overschrijden gaat dit niet altijd. Uiteraard zijn er steeds mogelijkheden om dingen anders te doen, dé perfecte oplossing bestaat echter niet. Voor verbetervoorstellen, opbouwende kritiek en vragen om uitleg sta ik open.

Commentaar van Raymond van Es, hoofdredacteur

Wie zich in kritische zin uitlaat over het jodendom, moet zijn woorden op een goudschaaltje leggen. Er ontstaan al snel misverstanden wanneer men over dit onderwerp debatteert en nog sneller als men niet zorgvuldig formuleert of in een andere dan zijn moedertaal moet spreken of schrijven. Redactiecollega Thomas heeft naar eer en geweten zijn visie onder woorden gebracht. Het schuurt wel waar hij een bepaalde medeschuld voor het antisemitisme bij het jodendom zelf legt. Dat klinkt als *blaming the victim*, maar naar mijn idee heeft hij een en ander met de beste bedoelingen wat ongelukkig geformuleerd. Dat wordt duidelijk uit de eerste alinea van zijn weerwoord, waarin hij over oorzaken en niet over schuld spreekt.

De vrijheid van meningsuiting is een groot goed en we zijn het aan onze stand als vrijdenkers verplicht om ruimte te geven aan een zo breed mogelijk scala van meningen. Die vrijheid kent natuurlijk grenzen en als we serieus menen dat een aangeleverd stuk die grenzen te buiten gaat, dan publiceren we het niet. Het stuk van Thomas Spickmann viel binnen die grenzen. Enno Nuy gebruikt in zijn reactie harde woorden, maar ook van dat stuk hebben we – na aarzeling en discussie – besloten het te plaatsen. We zijn voorstander van discussie en debat, en schuwen de felle polemiek niet. Voorwaarde is wel dat alle partijen inhoudelijk met elkaar in discussie blijven. Speciaal als het gaat om delicate en misverstandgevoelige onderwerpen moet onzorgvuldigheid bij het formuleren worden vermeden en te allen tijde zijn achterdocht en onwelwillendheid jegens mede-vrijdenkers met een ander inzicht ongewenst. De redactie houdt ook wat dit betreft rekening met grenzen aan de vrijheid.

De jaartelling en het jaar nul

René van Elst

Op gevaar af dat dit onderwerp u gaat vervelen, stel ik de jaartelling nog eens aan de orde en wel omdat wij daarover een stukje van Hans Klein hebben ontvangen. Om de jaartelling Jezusvrij te maken, zonder allerlei praktische problemen te introduceren door de telling te beginnen met een heel ander jaar, heb ik eerder het volgende voorgesteld, daarin gesteund door Anton van Hooff. Duidt jaartallen 'voor Christus' voortaan enkel aan met een minteken (dus Caesar is vermoord in -44) en vermeldt jaartallen van daarna zonder toevoeging (dus de Slag bij Nieuwpoort was in 1600) of eventueel voor de duidelijkheid met een plusteken (dus Plinius de Oudere overleed in +23 of +24).

Collega Sicco Polders heeft me gewezen op een praktisch probleem dat zich bij deze notatie voordoet als je het wilt hebben over een periode of levensduur. Je kunt bijvoorbeeld schrijven: Louis Couperus, 1863–1923. Maar hoe schrijf je kort dat Keizer Augustus leefde van -63 tot +14? Het plusteken kan worden weggelaten, maar dan komt er te staan -63 – 14 en dat is verwarrend. Dan liever -63 – +14, maar mooi is anders. Dat geldt ook voor bijvoorbeeld Cicero, met de jaartallen -106 – -43. Het beste lijkt mij om een schuine streep (forward slash) te gebruiken; dan schrijven we bij Augustus -63/14 of -63/+14 en bij Cicero -106/-43. Voor Couperus komen we dan uit op 1863/1923; moet kunnen, zou ik zeggen.

Hoera voor de nul

Zoals gemeld in het vorige nummer heb ik later gelezen dat in de wetenschap, in het bijzonder de astronomie, al met zo'n notatie wordt gewerkt. Opvallend daarbij is dat in die notatie wordt uitgegaan van het bestaan van een jaar 0. De astronomische jaartelling verschilt daardoor 'vóór Christus' een jaar met die van de geschiedenisboekjes: het astronomische jaar -1 is gelijk aan wat wij het jaar 2 voor Christus plegen te noemen.

Hans Klein noemt het nu een stelling of redenering dat het jaar 0 niet bestaat. Dat is echter geen stelling of redenering. Het begin van de christelijke jaartelling, bedacht door de monnik **Dionysius Exiguus**[1] (leefde rond 500) is het jaar 1.

Maar als we toch willen redeneren: het was logisch om het jaar waarin Jezus volgens D.E. was geboren, het eerste jaar waarin hij 'op Aarde' geweest zou zijn, te beschouwen als het eerste jaar, dus het jaar 1.

Klein wijst er terecht op dat je bij de jaartelling spreekt van rangtelwoorden; de jaartelling begon met het eerste jaar en nu zijn we in het tweeduizendnegentiende jaar. Als het gaat om de leeftijd van een mens tellen we, zoals Klein ook aangeeft, anders: je leeftijd is steeds een jaar lang het aantal volle jaren dat je achter de rug hebt. En dat zijn geen kalenderjaren, maar perioden van gemiddeld ca. 365¼ dag.

Klein stelt voorts dat het eerste jaar na een belangrijke gebeurtenis het jaar 0 zou moeten zijn en dat er dan ook een jaar -0 zou moeten bestaan. Dat zou dan de merkwaardige consequentie hebben dat de cruciale

gebeurtenis niet plaatsvindt in het eerste jaar en ook niet in het "nulde" jaar, maar in het jaar -0. Daarna komt dan het eerste jaar dat 0, dus "niets", wordt genoemd. En -0 betekent "min niets". Ik zie er niets in; Dionysius heeft het volgens mij goed gedaan met de kennis die hij had. Dat wij wel eens schertsend over "het jaar nul" spreken, doet niet ter zake.

Klein vraagt: wat zouden wij zonder de 0 moeten beginnen? Zeker is de uitvinding hiervan, in combinatie met de invoering van arabische cijfers, van enorme betekenis geweest voor de rekenkunde/wiskunde en daarmee niet alleen voor de wetenschapsbeoefening, maar ook voor de wereld van financiën en handel. Dus inderdaad: leve de nul!

Eulers mooiste

Hans Klein noemt in zijn stukje een formule, waarvan hij zegt dat dat de mooiste formule is die er bestaat. Dat doet bij deze wiskundige leek de vraag rijzen waarom. De formule heet de Identiteit van Euler en luidt $e^{i\pi} + 1 = 0$. Ik weet dat e iets met logaritmen te maken heeft en dat π staat voor 3,14159 (met nog een menselijkerwijs gesproken oneindig aantal cijfers hierna); de omtrek van een cirkel is π maal de diameter. Gelukkig heb ik het internet bij de hand om een nadere toelichting te zoeken. Ik vind op Wikipedia:

In navolging van Richard Feynman wordt de vergelijking door wiskundigen wel de mooiste formule binnen de wiskunde genoemd, omdat zij in zich herbergt:

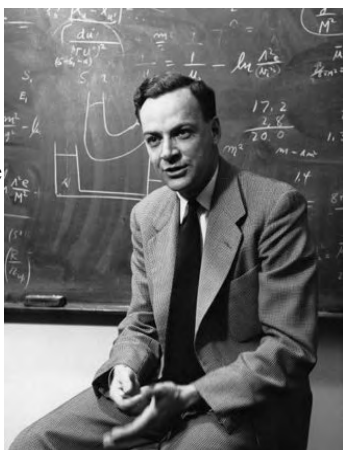
De belangrijkste twee natuurlijke getallen: 0 en 1.

De belangrijkste drie wiskundige

constanten: e , i en π .

De belangrijkste drie wiskundige bewerkingen: optellen, vermenigvuldigen en machtsverheffen.

De betiteling mooiste formule begrijp ik nu. Misschien minder wereldschokkend dan $e = mc^2$, maar inderdaad mooi. Die eerste twee wiskundige constanten (het grondtal van de natuurlijke logaritme en de imaginaire eenheid) kan ik niet toelichten zonder nog flink wat te studeren. Gelukkig is dit geen wiskundetijdschrift, dus ik voel me niet verplicht dat te doen.

Richard Feynman

[1] Exiguus betekent klein, of mager, of onbeduidend, maar schijnt in dit geval te moeten worden begrepen als 'de nederige'.

WERELDS NIEUWS

Matthew Griswold "Matt" Bevin is een Amerikaanse politicus van de Republikeinse Partij en *Christian, Husband, Father, Veteran* volgens zijn Twitter-gegevens. Sinds december 2015 is hij de gouverneur van de Amerikaanse staat Kentucky. In plaats van zijn negen kinderen te laten vaccineren, stuurde hij ze naar een 'waterpokken-partijtje', omdat hij iets tegen vaccins heeft. "Ik heb ervoor gezorgd dat al mijn kinderen besmet werden. (...) Ze waren allemaal een paar dagen beroerd en waren daarna weer in orde. (...) De federale overheid zou mensen hiertoe [vaccinatie] niet moeten verplichten. Dat horen ze gewoon niet te doen."

De Amerikaanse Centers for Disease Control and Prevention waarschuwen tegen het opzettelijk blootstellen van kinderen aan waterpokken. "Waterpokken kunnen leiden tot ernstige complicaties en de dood, zelfs bij gezonde kinderen," aldus de CDC website.

Michael Stone, Patheos Nonreligious,
www.patheos.com, 20 maart 2019

Pastoor Jean Meslier, de eerste ware atheïst

Anton van Hooff

met aanvullingen van René van Elst

In dit blad publiceerde Frans van Dongen enkele jaren geleden een reeks artikelen over vroege atheïsten. Ik reageerde toen relativerend. Als bijvoorbeeld Xenophanes (-560 tot ca. -478), die Van Dongen als antieke godloochenaar aanvoerde, protesteert tegen de immorele goden die Homeros en Hesiodos in hun epen ten tonele voeren, ontkent hij niet het bestaan van die goden. Hij keert zich alleen tegen een al te menselijke voorstelling van de godheden, zoals ook blijkt als hij schrijft: 'Als runderen, paarden en leeuwen handen hadden en met die handen schilderden en beelden konden maken als mensen, zouden paarden als paarden, runderen als runderen de gestalten van de goden schilderen en beeldhouwen.' Neger – Ethiopiërs in het Grieks – stellen hun goden voor met stompe neuzen, de Thraciërs blauwogig en blond. Tegenover die letterlijk en figuurlijk antropomorfe (mensvormige) voorstelling plaatst hij zijn idee van één godheid, de grootste onder goden en mensen, in vorm noch geest gelijk aan de stervelingen. 'Als geheel ziet, begrijpt en hoort hij alles.' Xenophanes ontkent dus allesbehalve het bestaan van de goden, maar één onder hen is de grootste. We hebben hier nog niet het monotheïsme, maar de tussenstap die godsdiensthistorici 'henotheïsme' noemen. Henotheïstisch was oorspronkelijk ook Jahweh als 'god

van Israël', wat impliceerde dat andere volkeren hun goden hadden.

Volstreekte loochening van het bestaan van een godheid in enige vorm doet zich niet voor tot en met de Verlichting; de 'philosophes' houden nog altijd vast aan het bestaan van een Opperwezen.

Een Anton Mullink van de 18de eeuw

Ook Voltaire doet dat en hij schreef die voorstelling ook toe aan **Jean Meslier**, van wie hij het 'testament' in 1762 in verkorte vorm publiceerde. Daar was wel wat voor te zeggen, want het ging om een breedsprakig manuscript dat in gedrukte vorm 1200 pagina's in 99 hoofdstukken beslaat. De omslachtige titel geeft al aan dat het om niet eenvoudige kost gaat: *Memoires van de gedachten en gevoelens van J.M..., priester, pastoor van Étrépy en Balaives-et-Butz, betreffende een deel van de misstanden en fouten in het gedrag van en bewind over de mensen, waarin men duidelijk en overtuigend de ijdelheid en onjuistheid van alle godheden en godsdiensten in de wereld ziet aangetoond, bedoeld om na zijn dood aan zijn parochianen te worden bekendgemaakt, dienend als een getuigenis van de waarheid ten behoeve van hen en al hun gelijken.*

Voltaire deed echter meer dan inkorten of samenvatten; hij bewaarde alleen de gedeelten die zijn eigen deïsme ondersteunden, met weglating van het atheïsme, materialisme en politiek radicalisme van Meslier, zaken waar Voltaire bij de gekroonde hoofden van Europa natuurlijk ook niet mee aan kon komen.

We kunnen Meslier zien als een Anton Mullink van omstreeks 1700: een priester die er niets meer van gelooft. Anders dan ‘onze’ Mullink echter kwam hij pas na zijn dood ervoor uit dat hij de Kerk en alle geloof allang had afgezworen.

Hij werd geboren in 1664 als zoon van een textielhandelaar in een dorp van de Franse Ardennen. De plaatselijke pastoor ontdekte zijn intelligentie. Zo kwam het dat hij het seminarie van Reims bezocht. In 1688 werd hij tot priester gewijd. Vanaf 1689 tot aan zijn dood in 1729, dus veertig jaar, was hij in de Franse Ardennen pastoor van de plaatsen genoemd in de titel van zijn *Mémoires*. Niet veel viel op in zijn bestaan daar – ja, zijn dienstmeiden waren te jong – maar de afgeslotenheid van zijn studeerkamer gaf hem de ruimte tot een radicaal vrij denken, dat hij in zijn laatste levensjaren te boek stelde voor zijn parochianen en hun gelijken. Hij schreef het werk drie keer uit en deponeerde de kopieën bij drie notarissen om meer zekerheid te hebben dat het niet verloren zou gaan.

Het testament van Meslier

De kernpunten van zijn ‘testament’ – Meslier noemde het zelf niet zo – spreken voor zich:

- Religies zijn louter menselijke bedensels.
- Het geloof, een blinde overtuiging, is een stelsel van dwalingen, begoochelingen en bedrog.
- Onjuistheid van de zogenaamde visioenen en goddelijke openbaringen.
- Loosheid en valsheid van de zogenaamde profetieën van het Oude Testament.
- Dwalingen in de leer en de moraal van de christelijke religie.
- De christelijke religie legitimeert de misbruiken en tirannie van de potentaten.
- Onjuistheid van het zogenaamde bestaan van goden.
- Onjuistheid van de idee van spiritualiteit en onsterfelijkheid van de ziel.

Zijn bewijzen doen ons nu heel vertrouwd aan. Hoe kan er een volmaakt wezen bestaan dat zich niet ontegenzeggelijk openbaart? Ja, zegt, de Kerk, het geloof is nu eenmaal een gave. Maar hoe zit het dan met de mensen wie deze gave niet is toegefallen? Met duivels plezier weerlegt Meslier alle godsbewijzen. Het enige wat werkelijk bestaat is de materie. Die heeft altijd bestaan. Dus een god die vóór de materie bestaat om die te scheppen, bestaat niet. Die zou even eeuwig moeten zijn als de natuur, die Meslier overigens niet

pantheïstisch opvat, de ontsnappingsweg die semi-atheïsten wel hebben gekozen.

De *christicoles*, christusvereerders, zien allerlei aankondigingen van Jezus in het Oude Testament, dat uitmunt door ongerijmdheden. En als hun een verhaal niet past, vatten ze het allegorisch op. Ja, zo kunnen we de verhalen van Don Quichotte de la Mancha ook wel bovennatuurlijk gaan duiden.

Jezus, van wie Meslier het hebben bestaan niet ontkent, was een ellendige ‘aartsfanaticus’ met onsamenhangende ideeën. Stel je voor dat mensen zijn raad, om zich als de vogelen des hemels niet te bekommeren om voedsel en kleding, ter harte zouden nemen in de verwachting dat het koninkrijk der hemelen

nabij is. Na bijna tweeduizend jaar is daarvan nog niets gekomen.

Meslier is ook meedogenloos in zijn kritiek op de Kerk en zijn dienaars: zij legitimeren de uitbuiting van het volk. Hij voorziet de komst van een soort communisme, maar hij roept niet op tot revolutie. Hij vertrouwt erop dat de Rede zal zegevieren. Hij sluit zijn verhandeling af met een postume oproep: ‘Ik zou willen dat ik mijn stem kon laten horen van het een einde van het koninkrijk tot het andere. Ik zou met al mijn krachten uitroepen: “Jullie zijn dwaas, mensen, jullie zijn dwaas je te laten leiden door het lot en zo blind te geloven in zoveel dwaasheden. [...] Luister niet naar jullie priesters, die trouwens zelf niet geloven wat ze verkondigen”.’

De kerk van Étrépigny, waarvan Meslier van 1689 tot 1729 pastoor was

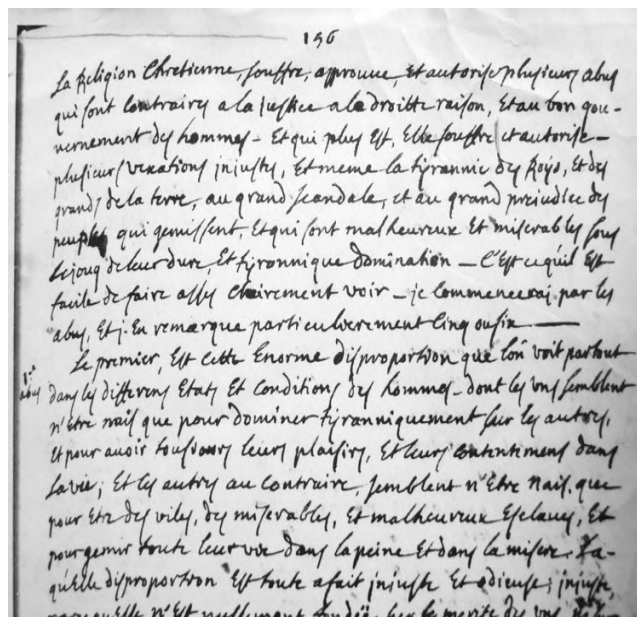
Hangen en wurgen

Dit is een man die het verdient postuum tot vrijdenker van het jaar te worden uitgeroepen. Tenminste... dan moeten we wel even voorbijzien aan een tekst van hem die als een oproep tot – in ieder geval goedkeuring van – geweld kan worden beschouwd. Zijn beruchtste uitspraak is vaak door anderen overgenomen in een niet letterlijke vorm, namelijk: ‘Ik zou willen en dit zal de laatste en vurigste van mijn wensen zijn dat de laatste koning gewurgd wordt met de darmen van de laatste priester.’ Meslier zelf schrijft het minder direct, en met een vleugje humor, maar laat vervolgens blijken dat hij geweld niet zou schuwen: “In dit verband herinner ik mij een wens die ooit werd geuit door een noch geschoold noch gestudeerd man, die naar het scheen genoeg gezond verstand had om zinnig te oordelen over al die afschuwelijke misstanden en al die afschuwelijke praktijken, die ik hier aan de kaak stel. (...) Hij wenste, zei hij, met betrekking tot het onderwerp waar ik over spreek, dat alle groten der aarde en alle edelen zouden worden opgehangen en gewurgd met de darmen van de priesters. Die uitspraak moet wel nogal ruw en grof overkomen, maar men moet toegeven dat zij openhartig en onbevangen is. Zij is kort maar veelzeggend omdat zij in weinig woorden genoeg zegt over alles wat lieden van dat soort verdienen. En wat mijzelf betreft, mijn

waarde vrienden, als ik een wens kon doen op dit gebied (en dat zou ik niet nalaten, als die uit zou kunnen komen) dan zou ik de armen en de kracht van een Hercules willen hebben om de wereld van elke ondeugd en alle onrecht te zuiveren en het genoeg te hebben al die monsters van dwalingen en onrecht dood te knuppelen, die alle volkeren op aarde zo meelijwekkend doen zuchten." (vert. RvE.)

Zelf lezen

De eerste complete uitgave van Mesliers 'Mémoires' is in Nederland verzorgd, en wel in 1864 door de vrijdenker Rudolf Carel Meijer, ook bekend als d'Ablaing van Giessenburg, medeoprichter van De Dageraad. De Franstalige uitgave beslaat drie boekdelen. Dankzij het Internet en Google, dat ze gescand heeft, kunnen wij ze lezen en downloaden als pdf-bestanden. Hyperlinks naar de drie delen vindt u onderaan het Nederlandstalige Wikipedia-artikel 'Jean Meslier'. In het eerste deel beginnen de feitelijke memoires pas op de 77e pagina van het pdf-document; de hierboven vertaalde tekst staat vervolgens op pagina 18 en 19.

Handschrift van Mesliers Mémoires

Gebruikte literatuur:

- Georges Minois, *Histoire de l'athéisme*, Fayard 1998
- Het uitgebreide artikel 'Jean Meslier' in de Franse Wikipedia.

Waarom wij priesters uit de Roomsche Kerk treden

Deel 1

JOS VAN VEEN, ex-Rooms Katholiek priester

EENE VOORDRACHT, DIE OP DEN 26EN JANUARI 1928 IN HET CAFÉ GERMANIA TE ROERMOND HAD MOETEN ZIJN UITGESPROKEN, WELKE ECHTER DOOR DE MISPLAATSTE INMENGING VAN ROERMONDSCH POLITIE-BEAMBTEN NIET IS KUNNEN GEHOUDEN WORDEN.

In gedrukte vorm uitgegeven door: HET HOOFDBESTUUR VAN "DE DAGERAAD" AMSTERDAM 1928

Secretariaat Hoofdbestuur "DE DAGERAAD", A. C. BEEKHOF Jr., Groen van Prinstererstraat 84, AMSTERDAM (West).

Administratie van "DE VRIJDENKER" (Weekblad, f 1.30 per 3 maanden)

CHR. J. W. BOSMAN, Jan van Galenstraat 225, AMSTERDAM (West)

INLEIDING

Het is een feit, dat in onzen tijd veel priesters, die eerst met een groote jeugdige geestdrift hun ambt hebben aanvaard, later den godsdienst den rug toekeeren. Er is geen bisdom of het telt zijn "afvalligen". Hoewel de gebeurtenis van het uittreden eens priesters met pijnlijke zorg voor de geloovigen verborgen gehouden wordt, dringt de zekerheid daaromtrent steeds meer tot de geloovigen door en dezen vragen dan: "Waarom gaan onze priesters weg?"

Ik heb op mij genomen, aan mijne dierbare medemenschen, wonende in de stad Roermond, een antwoord op die angstig gestelde vraag te geven. Laat ik beginnen met te zeggen, dat de "afval" niet alleen woedt in de kerk, die vanuit Rome gepropageerd wordt, maar in *alle* kerken en dat komt, omdat de godsdienstleer (theologie), die den grondslag van alle vormt, over de heele linie niet meer houdbaar is tegenover de zekere wetenschappelijke vaststellingen, die het bezit zijn van onzen tijd.

Wil men dus van een "crisis" spreken, dan bestaat er niet een crisis in de Kerk van Rome, maar een crisis in het Christendom, ja zelfs een crisis in den Godsdienst, van welken aard die overigens zij. Men kan het zich niet

eenvoudiger voorstellen, dan onder deze woorden: "Er is een algemeen, overal bewust geworden, conflict tusschen.... het verleden en het heden, tusschen wat afsterft en het levende heden." Dit is iets heel natuurlijks.

De algemeenheid van dit conflict wil ik even met een enkel feit aantoonen. In Londen staat de St. Paul's Kathedraal, centrum van het *Engelsche* Christendom, in tegenoverstelling van het *Italiaansche* Christendom, waartoe het Bisdom Roermond behoort.

Welnu, de Deken, Inge, van de St. Paul's Kathedraal heeft onlangs een werk het licht doen zien, dat getiteld is: "Wetenschap, Godsdienst en Werkelijkheid". Hij komt daarin rond ervoor uit, dat hij geen waarde hecht aan de wonderverhalen van den, eertijds voor een boek van God aangezien, Bijbel (welker *fantasie* zelfs door de huidige *werkelijkheden*, denkt

aan radio, televisie en aviatiek, overtroefd wordt) en verklaart zich overtuigd van de opvatting, dat de levende soorten, zooals die nu zijn, niet ineens zijn geschapen, doch zich elk in haar omstandigheden zeer langzaam hebben ontwikkeld uit voorafgaande, anders bewerkte, levensvormen (evolutieeler). Hij gaat verder, plaatst het Christendom op één lijn met het Boeddhisme en het

Mohammedanisme, de drie godsdiensten, welke alle drie èn in hun streving, èn in hun groote verspreiding, "wereldgodsdiensten" zijn, en verklaart omtrent alle drie, *dat zij hun tijd hebben gehad*. Hij zegt, dat de geestelijkheid niet langer ontkennen kan, dat er een ernstig conflict is gerezen tusschen de wetenschappelijke vaststellingen en de godsdienstige beweringen en eischt van zijn kerk, dat de geestelijken, die de vraagstukken daaromtrent nu al vier eeuwen uit den weg zijn getreden, hiermee ophouden en eerlijk tegenover het leven gaan staan. In de moderne sterrekunde, bijvoorbeeld, is er geen plaats voor een hemel en een hel; het geloof daaraan stamt uit den tijd, toen men algemeen aannam, dat de aarde het middelpunt van het heelal was.

Het spreekt vanzelf, dat zijn collega's woedend zijn, omdat hij dergelijke dingen in het publiek zegt en ze niet besloten houdt binnen de muren der conferenties der heeren geestelijken onderling; en een vooraanstaande geestelijke heeft terecht beweerd, dat, als hij met zulke wijsheden een paar eeuwen eerder was aangekomen, hij zonder twijfel als ketter op den brandstapel zijn laatste geluid zou gegeven hebben. Omdat de godsdienst achteruit gaat, kan hij dit al niet meer bewerkstelligen.

Zoo dringt de vooruitgang langzamerhand *overal* door. Het spreekt echter vanzelf, dat een geestelijke, die zich geen grondige rekenschap geeft van nieuwe feiten en ontdekkingen, die zijn gebied danig raken, geen last van twijfel zal hebben en trouw kan blijven volharden bij de kennis, die ook reeds zijn overgrootvader bezat; hetwelk men dan noemt: "Het geloof der vaad'ren", waaraan trouw te zijn tot een heel bijzondere deugd wordt gerekend.

Nu dient men, om een algemeen toetssteen te krijgen, de geestelijken in twee groepen in te deelen. De eerste groep: zij, die geestelijken werden, om een *gewenscht ambt* te bekleeden; de tweede groep: zij, die geestelijken werden, om *de menschheid te dienen*.

Het spreekt vanzelf, dat de "afvalligen" in de tweede groep moeten gezocht worden; want, bereikte de eerste groep het gewenschte, de tweede is met het bereikte resultaat lang niet algemeen content.

En dan zou ik ik U, door een anecdote, eens duidelijk willen maken, wat er dan eigenlijk met de "afvalligen" in onzen tijd gebeurd is en waarom zij het "geloof der vaad'ren" hebben laten schieten.

Ziet eens. In Amsterdam ging een kapelaan op huisbezoek. Drie hoog. Want hij was 'n ijverig priester. Tweehoog liep hij een jongen tegen het lijf, die een nest met pas-geboren jonge katten had.

– Zoo, jongen, wat heb je daar ? vroeg de Eerwaarde.

– Jonge poessies, Eerwaarde, onze Piet heeft gejongd.

– Zoo?

– Ja....

– En?

– . . . en 't zijn Roomsche poessies óók!

De geestelijke dacht, dat de jongen geksheerde en ging weg, na hem een vriendelijk tikje voor

zijn spottend op z'n kaak te hebben gegeven.

Maar vier weken daarna liep de kapelaan den jongen weer eens tegen het lijf.

– Zoo, jongen, ben je daar weer? En hoe maken het je poessies ?

– O, goed, Eerwaarde, maar . . .

Hier trok de jongen een teleurgesteld gezicht en zei:

– ...maar ze zijn *niet Roomsche-Katholiek* meer.

Toen riep de geestelijke verbaasd:

– Wát zeg je???

En de jongen antwoordde droevig-nuchter:

– Ja, want hun oogjes zijn opengegaan.

Zoo ging het ook met die "afvalligen". "Hun oogjes zijn opengegaan". Ze volgroeiden, omdat zij goed geboren waren, en . . . toen zijn hun oogjes opengegaan. Wie kan daar wat aan doen ? Dat gaat vanzelf, óók al maakt de paus van Rome zich nog zoo boos, dat er een uit 'n agentuur van hem van positie wenscht te veranderen. Geestelijken, die er om een of andere reden niet uit kunnen gaan, terwijl hun oogjes al door vrij wijde spleetjes kijken, hebben "pour lier les deux bouts", zooals de Franschen zeggen, hetgeen in het Hollandsch vertaald luidt: "Om er een mouw aan te passen", een vereeniging gesticht: "Geloof en Wetenschap". Door het houden van lezingen hopen ze dan de lui, die ook al door 'n spleetje zien, aan het verstand te brengen, dat er heelemaal geen conflict is tusschen hun bepaalden godsdienst en de wetenschappelijke vaststellingen des modernen tijds. Dit verschijnsel is internationaal en wordt in iedere Kerk, iederen Godsdienst gevonden. Doch het brengt niet anders te weeg, dan een afzichtelijk schouwspel, waarbij zoowel de godsdiensten als de wetenschappelijke feiten op een even vrijpostige als schandalige wijze worden verdraaid,

om ze tot elkaar te brengen. In dit soort werk, hebben bijvoorbeeld de daartoe gedresseerde Jezuïten een soort meesterschap bereikt. En iedere godsdienst heeft zoo zijn Jezuïten.

Het spreekt vanzelf, dat binnen de grenzen van iederen godsdienst dit soort geestelijken als "geleerd en vroom" worden vooruitgeschoven, ofschoon het heele probleem heelemaal niet ingewikkeld is en de oplossing ervan meer van eerlijkheid dan van geleerdheid, meer van trouw aan de menscheit dan van vroomheid, (welke vroomheid zonder die trouw eigenlijk een denkbeeldige deugd wordt), meer van doortastendheid dan van eerbied voor het "Geloof der vaad'ren" afhankelijk is. Hoe eenvoudig de dingen zijn, waardoor bij een geestelijke zijn oogjes opengaan, zal U uit wat volgt blijken.

Maar om vóór alles orde op deze zaken te stellen, wil ik U mededeelen, dat ik mijn stof in vier gedeelten zal behandelen. Ik zal U namelijk, voor zoover de tijd het veroorlooft, schetsen, wat de moderne tijden ons voor dingen hebben aangevoerd, die de oogjes doen opengaan, en dat wel:

- a. op wijsgeerig gebied;
- b. op wetenschappelijk gebied;
- c. op staatkundig gebied; en
- d. op zedekundig gebied.

EERSTE DEEL.

In het centrum van de algemeene Christelijke wijsbegeerte, door welk kerkgenootschap deze ook beoefend wordt, staat het Godsbegrip.

Tot dat Christelijke Godsbegrip behoort onafwijsbaar de bewering, dat er een "God" is, die als onderscheiden van "het heelal" geteld kan worden. 'n Tweede ding. Hij is er en het heelal, zijn Schepping, door hem uit het Niet verwekt, is er óók. Als eerste oorzaak van al het zijnde, heeft hij "het zijn" op een onbeperkte manier in zich. Alles wat een eigenschap van "het zijn" is, heeft hij op een oneindige wijze. Zoo is hij nergens door begrensd in grootheid en volheid.

Oneindig goed, lief, beminnelijk. Oneindig voldaan en gelukkig. En al wat men er goeds op een oneindige wijze van zeggen kan, is Hij.

Wie daar nuchter tegenover staat, ziet echter onmiddellijk het ongerijmde dezer "wijsbegeerte", die is opgebouwd op het vooropgezette beginsel, dat er om wille van den "gods-dienst" zoiets wezen moet. De godsdienst kwam er mee aan en de wijsbegeerte trachtte het goed te praten en aan het woord inhoud te geven. Maar dat is niet gelukt.

Toch beweert men, dat dit het werk is der "knapste koppen"; o. a. van Thomas van Aquino in Italië. Maar de waarlijk wereldberoemde filosoof van Rijnsburg in Zuid-Holland, Benedictus de Spinoza ▲, zet er zijn onbevooroordeelde wijsbegeerte tegenover en zonneklaar de onhoudbaarheid van dit dualisme (duo = twee, God plus Schepping) uiteen. Hij doet ons o. a.

heel duidelijk begrijpen, hetgeen iedereen begrijpt, die het ééns heeft gehoord, dat, indien die zaken zoo zouden moeten beschouwd worden, er voor een wezen, dat "het zijn" op een oneindige wijze heeft en kent, geen aanleiding overblijft, iets te maken óók al zou dat kunnen, want in een wezen, dat aldus oneindig gelukkig is, kan geen wensch opkomen, om tot een of andere handeling over te gaan en daardoor iets aan den toestand te wijzigen, zoodat iedere reden, die men daarvoor aangeeft, niets anders is dan een tegenspraak van dat "oneindige geluk", waar blijkbaar nog iets bij kon en dat dan niet "oneindig" zou zijn. Spinoza zag dan ook het heelal als in één ééning bestaand levend verband en noemde het "Natuur." Die "Natuur" noemde hij weer "God", om niet vervolgd te worden. Kortom voor een eenmaal kalm en nuchter geworden mensch, is het geen wonder, dat iemand de oogjes voor de nonsens der Christelijke theologen opengaan. Duidelijker nog. Onze, een paar jaar reeds overleden vriend, Hyman Croiset, kwam in zijn voordrachten nog al eens met het volgende aan. Hij zeide: "Als God "het zijn" op een oneindige Wijze heeft en alles vult, wat er maar te vullen of te vervullen is, dan is er geen gelegenheid voor mij, om te zijn. En als ik er ben, "dan is hij begrensd door mij, door mijn ikheid, die Hij niet is, "en als de "Oneindige" door mij begrensd wordt, dan is hij geen "oneindige."

En als er een Eerste Oorzaak is dan moet hij oneindig zijn, zooals de logica van allen leert, dus is er geen Eerste Oorzaak, die er was voor de Natuur en de God der Christenen bestaat niet. We zitten ermee in 'n malle molen. Want als hij er is, dan ben ik er niet. Ben ik er, dan is hij er niet."

En als ze dan kwamen en zeiden, dat Voltaire had beweerd, dat ieder uurwerk een maker veronderstelt, dan haalde hij de schouders op, vragend of dan natuurlijk levende wezens hetzelfde waren als doode werktuigen, die door levende wezens worden gemaakt.

Wanneer ze dan zeiden: "Als er geen

Eerste Oorzaak buiten de schepping is, wat is er dan ?" dan antwoordde hij : "Als gij buiten de Natuur iets vinden wilt, moet gij daar maar gaan zoeken als gij kunt, maar zeker zult gij er niet den God der Christenen vinden."

Dit heb ik u gezegd om een voorbeeld te geven van wat de beruchte "Godsbewijzen" van het Christendom waard zijn.

Wordt vervolgd

DE AUTEURS VAN DIT NUMMER

(in de volgorde van hun bijdragen)

Sicco Polders (1966) is filosoof en (sinds 2018) redacteur van De Vrijdenker. Hij geeft colleges, onder meer voor de Universiteit van Amsterdam, op het gebied van ethiek en wetenschapsfilosofie. Hij is een bewonderaar van Montaigne, Kant, Schopenhauer en Nietzsche. In juni 2018 is zijn essaybundel *Met Montaigne in het achterhoofd* verschenen.

Bart Collard studeerde criminologie in Leiden en Amsterdam, werkte van 2006 tot 2017 bij de Amsterdamse politie en is thans onderzoeker en docent bij de Politieacademie in Apeldoorn. Hij schrijft op www.devegansoof.nl.

Anton van Hooff (Den Haag 1943) is klassiek historicus te Nijmegen, redactielid van De Vrijdenker en oud-voorzitter van De Vrije Gedachte.

René van Elst (Amsterdam 1950) is gepensioneerd Human Resources-medewerker, heeft sociologie en (deels) rechten gestudeerd, was hoofd- en eindredacteur en opmaker van De Vrijdenker (2014-2018), thans eindredacteur; donateur van Skepsis.

Maarten Gorter (Amstelveen 1994) is student en redactielid van De Vrijdenker.

Frans Couwenbergh (1933) is voormalig leraar Nederlands, thans schilder en portrettekenaar en humanosoof. Zie <http://www.franscouwenbergh.nl/>

Jan Willem Nienhuys (Den Haag 1942) was universitair docent wiskunde (T.U. Eindhoven), is schrijver en vertaler en is secretaris van Skepsis en redacteur van Skepter.

Nico Krijn (1952) werkte van 1972 tot 2017 bij TNO in verscheidene functies. Hij studeerde korte tijd theologie en studeerde in 2001 af als filosoof, met speciale aandacht voor wiskunde en wetenschapsleer. Hij heeft diverse publicaties, cursussen en lezingen op zijn naam staan.

Manuel Nepveu (1952) is opgeleid tot theoretisch sterrenkundige in Utrecht en promoveerde in Groningen (1979). Hij werkte aan de universiteit van Bonn, later voor Shell. Daarna werkte hij tot 2018 bij TNO aan div. aspecten van CO₂-opslag in de ondergrond en aan het Groningendossier als probabilist. Met Nico Krijn publiceerde hij over filosofische aspecten van de wiskunde.

Enno Nuy (Aerdts 1950) is ondernemer en oud-hoofdredacteur van De Vrijdenker.

Thomas Spickmann (Aken 1973) is constructeur en redacteur van De Vrijdenker.

Raymond van Es (Leiden 1967) studeerde filosofie en is hoofdredacteur van De Vrijdenker.

Jos van Veen ex-RK. priester en auteur, begin 20e eeuw.

AANWIJZINGEN VOOR AUTEURS

Uw bijdragen aan dit blad worden zeer gewaardeerd. Wij verzoeken u om bij het aanleveren met de volgende informatie en aanwijzingen rekening te houden.

- Bijdragen aan het blad worden – in verzorgd, leesbaar Nederlands – in digitale vorm aangeboden aan de hoofdredacteur op het email-adres van de Redactie.
- Als auteur bent u zelf verantwoordelijk voor de inhoud van uw werk. Buiten die verantwoordelijkheid vallen door de Redactie in het werk aangebrachte correcties.
- De Redactie noch de vereniging De Vrije Gedachte (DVG) is aansprakelijk voor plagiaat, auteursrechtenschending etc., gepleegd door auteurs.
- Het copyright op een geplaatste bijdrage blijft berusten bij de auteur; DVG is echter gerechtigd de bijdrage geheel of gedeeltelijk opnieuw te plaatsen, hetzij in het blad hetzij in een bloemlezing in boekvorm.
- U verstrekt over/van uzelf enige personalia en een portretfoto die bij het werk kunnen worden afgedrukt als het om een publicatie van enige omvang gaat.
- In overleg met de Redactie kan een bijdrage desgewenst onder pseudoniem worden gepubliceerd; anonieme bijdragen worden echter niet geaccepteerd. De auteur moet voor de hoofdredacteur bereikbaar zijn.

- Wij gaan ervan uit dat een artikel niet veel langer is dan 3000 woorden en een boekbespreking die niet diep op thema's uit het boek ingaat niet veel langer dan 1500 woorden.
 - Veronderstel niet te veel voorkennis bij de lezers; vermijd technische/geleerde termen of leg ze uit.
 - A.u.b. niet te veel noten; alleen eindnoten.
 - Vertaal niet-Nederlandstalige teksten/citaten.
 - Zorg voor een sprekende titel, die te maken heeft met het onderwerp, en voor bijpassende sub-onderwerpen met tussenkopjes.
 - Een mini-samenvatting, waarin ook de belangrijkste trefwoorden voorkomen, wordt op prijs gesteld.
 - Noem het hoofdonderwerp in het begin en schrijf de rest ter ondersteuning van dit onderwerp, zodat de lezer de argumentatie / illustratie en de weg naar de eventuele conclusie kan volgen.
 - Spring niet via vrije associaties van de hak op de tak en haal geen dingen erbij die niet met het hoofdonderwerp te maken hebben, waardoor de lezer de weg kan kwijtraken.
 - Vindt u dat een uitweiding belangrijk is ter illustratie van het hoofdthema, leg dan uit hoe.
 - Lees uw stuk zelf goed na; controleer de zinsbouw en spelling, in het bijzonder van de genoemde namen.
- Onze dank voor uw medewerking!

De Redactie

De Vrije Gedachte

Doelstelling van De Vrije Gedachte

De vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' stelt zich ten doel: het bevorderen van het vrijdenken. Het vrijdenken is een atheïstisch-humanistische levenshouding gekenmerkt door:

- Rationeel denken en onderzoeken van de werkelijkheid, daarbij strevend naar:
 - bevrijding van dogmatisme, vooroordeel en onwetenschappelijke houding,
 - vasthouden aan principes van toetsing en bewijsvoering.
- Moreel handelen vanuit het besef van:
 - eigen verantwoordelijkheid voor gedachten en daden,
 - menselijke waarde,
 - solidariteit met de medemens, de natuur en het milieu,
 - de eindigheid en onherhaalbaarheid van elk individueel leven.

Een vereniging ontleent bestaansrecht aan haar doelstellingen en aan haar ledental. Veel doelstellingen kunnen worden bereikt bij voldoende aantallen (actieve) leden. Opkomen voor de situatie van mensen met een atheïstisch-humanistische levenshouding is erg actueel. In de komende periode wil 'De Vrije Gedachte' graag nieuwe activiteiten organiseren, ook in de regio's, en meer voor het voetlicht treden. Dit vergt creativiteit, tijd en energie van het bestuur, meer vrijwilligersinzet en een financiële impuls. U kunt hierbij helpen.

Steun De Vrije Gedachte!

Vindt u ook dat de vereniging op de kaart van levensbeschouwelijk Nederland thuishoort? Wilt u ook dat de vereniging nieuwe activiteiten organiseert? Steun dan de vereniging!

U kunt de vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' steunen door:

- mee te doen bij activiteiten en uw mening te geven,
- als vrijwilliger te helpen bij de organisatie van activiteiten, of door een plaatselijke of regionale kring te starten,
- ingezonden brieven te sturen aan kranten en uzelf daarin expliciet als vrijdenker te benoemen,
- geld te schenken aan de vereniging of een legaat na te laten. U kunt hierover vrijblijvend een informatief gesprek voeren en u daarvoor aanmelden via ons mailadres (zie onder),
- andere belangstellenden te attenderen op de activiteiten van de vereniging,
- te reageren op publicaties e.d. van 'De Vrije Gedachte',
- lid te worden van vrijdenkersvereniging 'De Vrije Gedachte' (zie het informatiekader in dit blad),
- abonnee te worden van het blad 'De Vrijdenker' (zie het Colofon van dit blad).

Heeft u vragen of ideeën? Het bestuur hoort ze graag! Of wilt u praten over nalaten of schenken? Neem contact op via info@devrijgedachte.nl; voor andere contactmogelijkheden zie het informatiekader in dit blad.

Bezoek onze website
devrijgedachte.nl
en onze Facebook-pagina
'De Vrije Gedachte'

Het driekleurig viooltje is sinds de 19de eeuw het internationale symbool van de vrijdenkerij. Dit bloempje heeft in het Frans de naam *pensée*, die gedachte betekent. De bloem heeft deze naam gekregen omdat de vorm ervan op die van een menselijk gezicht zou lijken en omdat de bloem in augustus vooroverbuigt alsof hij diep in gedachten is. *La libre pensée*, een term die Victor Hugo in 1850 geïntroduceerd zou hebben, betekent letterlijk de vrije gedachte en is de Franse benaming voor het vrijdenken. (Bron: wikipedia.org.)

strikte scheiding tussen kerk en staat – weren van indoctrinatie uit opvoeding en onderwijs – bevorderen van een kritisch onderzoekende, wetenschappelijke houding – ontmaskeren van religie, pseudo-wetenschap en andere waanvoorstellingen – vrijheid van expressie – respect voor de waardigheid van de mens als wezen met een eindig en eenmalig bestaan – erkenning van het volledige zelfbeschikkingsrecht van de mens over eigen lijf en leden